

सर्वोच्च अदालत, संवैधानिक इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वर प्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
माननीय न्यायाधीश श्री सुष्मालता माथेमा

आदेश

विषय: उत्प्रेषण समेत ।

०७८-WC-०००४

रिट निवेदक:

- काठमाडौं जिल्ला, इस्मा गाउँपालिका वडा नं. ६ अमरपुर वस्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल

प्रत्यर्थीहरु:

- नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, काठमाडौं
- भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, काठमाडौं
- कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, काठमाडौं
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, प्रदेश १, विराटनगर
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, प्रदेश २ (मधेस प्रदेश)
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, वागमती प्रदेश, हेटौडा
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, गण्डकी प्रदेश, पोखरा
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, लुम्बिनी प्रदेश, बुटवल
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, कर्णाली प्रदेश, सुर्खेत
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सुदूरपश्चिम प्रदेश, धनगढी

०७६-WC-००३०

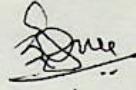
विषय: उत्प्रेषण समेत ।

रिट निवेदक:

- झापा जिल्ला साबिक शनिश्वरे गा.वि.स. वडा नं. ३ को हाल अर्जुनधारा नगरपालिका वडा नं. ९ वस्ने ओमप्रकाश मिश्र

प्रत्यर्थीहरु:

- नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, काठमाडौं

-
२. संसद सचिवालय, सिंहदरबार, काठमाडौं
३. भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, काठमाडौं ।

०७८-WC-००१२

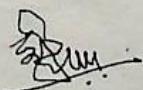
विषय: उत्प्रेषण समेत ।

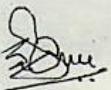
रिट निवेदकहरू:

१. झापा जिल्ला, अनारमनी-३, परिवर्तित विर्तमोड नगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने भक्तराज भारती
२. झापा जिल्ला, वाहुनडाँगी-८ परिवर्तित विर्तमोड नगरपालिका वडा नं. ६ बस्ने प्रकाश भारती
३. झापा जिल्ला, अनारमनी-३ को परिवर्तित विर्तमोड नगरपालिका वडा नं. ६ बस्ने उमेश भारती
४. झापा जिल्ला, शनिश्वरे-७ हाल अर्जुनधारा नगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने मणिकुमार कामी ।

प्रत्यर्थीहरू:

१. राष्ट्रपतिको कार्यालय, काठमाडौं
२. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौं
३. व्यवस्थापिका संसद सचिवालय, सिंहदरबार, काठमाडौं
४. प्रतिनिधिसभाका सम्माननीय सभामुख
५. राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष
६. भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, काठमाडौं
७. कृषि तथा पशुपक्षी मन्त्रालय, काठमाडौं
८. भूमि व्यवस्थापन तथा अभिलेख विभाग, नयाँबानेश्वर, काठमाडौं
९. भूमि व्यवस्थापन विभागका महानिर्देशकको अध्यक्षतामा गठित अनुगमन तथा निरीक्षण समिति
१०. मालपोत तथा भूमिसुधार कार्यालय, दमक, झापा
११. जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुखको अध्यक्षतामा गठित जिल्ला अनुगमन तथा निरीक्षण समिति, झापा
१२. जिल्ला प्रशासन कार्यालय, झापा
१३. मोरड जिल्ला, विराटनगर महानगरपालिका स्थित १ नं. प्रदेश सरकार मुख्यमन्त्रीको कार्यालय, विराटनगर
१४. जिल्ला झापा साबिक शनिश्वरे-७ परिवर्तित अर्जुनधारा नगरपालिका वडा नं. ११ बुटाबारी स्थित गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.

१५. अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, काठमाडौं ।

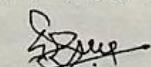
नेपालको संविधानको धारा १३३ तथा १३७ बमोजिम यस अदालतको संवैधानिक इजलासमा दायर हुन आएका उलिखित रिट निवेदनहरूको संक्षिप्त तथ्य एवं यस अदालतको ठहर आदेश यस प्रकार रहेको छ:

तथ्यगत व्यहोरा:

१. रिट निवेदक ओमप्रकाश अर्याल (०७८-WC-०००४) को निवेदन व्यहोरा:

क. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७ ले जग्गावालाको हैसियतले तराई क्षेत्रमा १० विगाहा, काठमाडौं उपत्यकामा २५ रोपनी र अन्य पहाडी क्षेत्रमा ७० रोपनी जग्गा राख्न पाउने व्यवस्था गरेको छ। घरबारीका लागि तराईमा १ विगाहा, काठमाडौं उपत्यकामा ५ रोपनी र अन्य पहाडी क्षेत्रमा ५ रोपनी थप जग्गा राख्न पाउने व्यवस्था छ। दफा १० ले उल्लेखित हदमा बढने गरी कुनै जग्गा प्राप्त गर्न नपाउने व्यवस्था गरेको छ। ऐनको दफा १२ को खण्ड (ड) ले “नेपाल सरकारले सूचित आदेशद्वारा तोकिदिएको कृषि उद्योगको काममा तोकिएको शर्तअनुसार लगाइएको सोही आदेशमा तोकिएको हदसम्मको जग्गा, त्यस्तो शर्तअनुसार सो काममा रहेसम्म” अधिकतम हदबन्दीमा छुट पाउने व्यवस्था गरेको छ। ऐनको दफा १२ बमोजिम हदबन्दी छुट पाएको अवस्थामा बाहेक दफा ७ ले तोकेको अधिकतम हदभन्दा बढी जग्गामा जग्गावालाको हक तथा अधिकार स्वतः समाप्त भएको मानिने व्यवस्था दफा १५ मा रहेको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को खण्ड (ड) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी २०२९ पौष ११ गतेको राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी मन्त्रिपरिषदको निर्णयबाट तत्कालीन श्री ५ को सरकारले गिरीबन्धु टि स्टेटको नाममा दर्ता रहेको झापाको ३४३-१९-१२ विगाहासमेत गरी जम्मा ५०० विगाहासम्म जग्गा “चिया उद्योगको काममा रहेसम्म” उक्त कम्पनीलाई हदबन्दीमा छुट दिएको देखिन्छ।

ख. मिति २०७६। १०। २८ मा भएको भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को आठौं संशोधनले मूल ऐनको दफा १२ को खण्ड (ड) पछि देहायको खण्ड (ड१) थप गरेको छ। संशोधित व्यवस्था अनुसार सम्बन्धित निकायबाट अनुमति लिएका कम्पनीले आवासीय क्षेत्रमा घरजग्गा व्यवसाय गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारको सूचित आदेशद्वारा

क्रम्य

तोकिदिएको शर्तको अधिनमा रही सोही आदेशमा तोकिदिएको हदसम्मको जग्गामा हदबन्दी छुट पाउने भनिएको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त मूल ऐनमा देहायको दफा १२ग. थप गरेको छ:

“यस ऐन बमोजिम जारी भएको सूचित आदेश बमोजिम खरिद गरेका जग्गा सम्बन्धित उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी, आयोजना, शिक्षण संस्था वा अन्य कुनै पनि संस्थाले कसैलाई पनि विक्री वितरण गर्न वा कुनै प्रकारले हक हस्तान्तरण गर्न वा सट्टापट्टा गर्न पाउने छैन। तर,

१. त्यस्तो उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था कुनै कारणले विघटन हुने भएमा वा लिक्वीडेशनमा जाने भएमा त्यस्तो उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको दायित्व फरफारक गर्ने प्रयोजनको लागि यस ऐनको अधिनमा रही नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा विक्री वितरण गर्न वाधा परेको मानिने छैन।
२. नेपाल सरकारको सूचित आदेशद्वारा तोकिएको हदबन्दी भित्रको जग्गामा स्थापित कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था अन्यत्र स्थानान्तरण गर्नु पर्ने वा सट्टापट्टा गर्नुपर्ने उचित र पर्यास कारण देखाई दिएको निवेदन मनासिब देखिएमा त्यस्तो कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाले भोगचलन गरिरहेको जग्गा यस ऐनको अधिनमा रही नेपाल सरकारले तोकेको शर्त बमोजिम अर्को ठाउँमा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरणको लागि स्वीकृति दिन सक्नेछ”।

ग. भूमि सम्बन्धी (आठौं संशोधन) ऐन, २०७६ ले थप गरेको दफा १२ग. को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (२) मा उल्लिखित हदबन्दी छुट पाएको जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण सम्बन्धी व्यवस्थाको कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकारले मिति २०७७।९।६ मा भूमि सम्बन्धी (अठारौं संशोधन) नियमहरू, २०७७ जारी गरी भूमि सम्बन्धी नियमहरू, २०२१ को नियम १६ पछि नियम १६क. र यस सम्बन्धी निवेदनको ढाँचा तोकन अनुसूची - ५क. थप गरिएको छ। ऐनमा थपिएको दफा १२ग.को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) मा उल्लिखित हदबन्दी छुट पाएको जग्गा विक्री वितरण सम्बन्धमा भने अठारौं संशोधन नियमहरू मौन छन्। मिति २०७८।२।३ मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी नेपाल सरकारले जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ जारी गरेको छ। उक्त आदेशले मूलतः कम्पनी वा अन्य कुनै संघ संस्थालाई ऐनले तोकेको हदभन्दा बढी जग्गा खरिद गर्न

क्रम्य

मिशन

स्वीकृति दिने सम्बन्धी सारवान तथा कार्यविधिगत व्यवस्था गरेको छ। यस प्रकार तत्काल प्रचलित जग्गाको हदबन्दी छुट सम्बन्धी ऐन, नियम तथा सूचनाले तय गरेका शर्त बन्देजलाई संशोधन तथा परिमार्जन गरी खुकुलो वा निष्क्रीय पारे लगत्तै नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको मिति २०७८। ३। १३ को बैठकले गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को नाममा दर्ता कायम रहेको झापा जिल्ला साबिक अनारमनी गा.वि.स. वडा नं. १ हाल विर्तमोड नगरपालिका वडा नं. ६ मा रहेको ३४३-१९-१२ विगाहा जग्गा प्रदेश नं. १ भित्र अन्य स्थानमा स्थानान्तरण गर्न सद्वापद्वाको स्वीकृति दिने निर्णय गन्यो। नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको मिति २०७८। ३। १३ को निर्णयपूर्व साबिकमा गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले हदबन्दी छुटको जग्गा सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण गर्न पाउने सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषदबाट भएको गैरकानूनी निर्णयको कार्यान्वयन गर्न तत्कालीन भूमि सम्बन्धी कानूनका आधारमा भक्तराज भारती विरुद्ध गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि. झापासमेत भएको ०७५-WO-०६९६ को उत्प्रेषण मुद्दाको रोहबाट सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासले मिति २०७५। ११। ६ मा अन्तरिम आदेश मार्फत रोक लगाएको थियो। सो अवरोधलाई छलन कपटपूर्ण विधायनको रूपमा कानून नै संशोधन गरियो।

- घ. आठौं संशोधनद्वारा थप भएको ऐनको दफा १२ को खण्ड (ङ१) ले “घरजग्गा व्यवसाय गर्ने प्रयोजनको लागि” हदबन्दीमा छुट दिने भनी गरेको व्यवस्था हदबन्दीको सिद्धान्त विपरित छ। आठौं संशोधनद्वारा थप भएको ऐनको दफा १२ग.को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) ले “उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको दायित्व फरफारक गर्ने प्रयोजनको लागि” हदबन्दी छुटको जग्गा पनि विक्री वितरण गर्न पाउने र खण्ड (२) ले हदबन्दी छुट पाएको “कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाले भोगचलन गरिरहेको जग्गा अर्को ठाउँमा सद्वापद्वा वा स्थानान्तरणको” स्वीकृति दिने व्यवस्था गरेको छ। यी व्यवस्था र गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले हदबन्दी छुट पाएको विर्तमोड स्थित चिया बगानको ३४३ विगाहा १९ कछा १२ धुर जग्गा प्रदेश नं. १ को अर्को कुनै ठाउँको जग्गासँग सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण गर्नका लागि मन्त्रिपरिषदको निर्णयबाट पाएको स्वीकृति लगायतका कार्य तत्कालीन राजनीतिक नेतृत्व वर्गको संलग्नतामा गरिएको नीतिगत भ्रष्टाचारजन्य कार्य हो। भूमि

मिशन

३४८

सम्बन्धी ऐन, ०२१ को दफा १२ग.को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (२) बमोजिम गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले प्रदेश नं. १ को सस्तो जग्गा भएको कुनै ठाउँमा चिया बगान स्थानान्तरण गरी शहरी इलाकासँग जोडिएको विर्तमोडको हालको चिया बगानको ३४३ बिगाहा १९ कठा १२ धुर जग्गालाई भने घरजग्गा व्यवसायको प्रयोजनमा लगाउने उद्देश्य पूरा गर्न कानून संशोधन भएको स्पष्ट देखिन्छ। घरजग्गा व्यवसाय गर्ने कम्पनीले पनि हदबन्दी छुट पाउने दफा १२ को खण्ड (ड१) को व्यवस्था त्यसै प्रयोजनका लागि थप गरेको देखिन्छ। मिति २०७८।२।३ मा जारी भएको जग्गाको हदबन्दीमा छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ ले पनि यही उद्देश्यलाई मार्ग प्रशस्त गर्दछ। भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ मा भएको अठारौ संशोधनले नियम १६क. तथा अनुसूची-५क. थप गरी केवल हदबन्दी छुटको जग्गाको सहापट्टा वा स्थानान्तरणको स्वीकृति प्रक्रिया मात्र तोकेर गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को स्वीकृति प्रक्रिया सकिहाल्ने लक्ष्यले कानून बनाएको देखिन्छ। जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ को दफा ३, ४ सहितका व्यवस्थाले उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा अन्य कुनै संघ संस्थालाई ऐनले तोकेको हदभन्दा बढी जग्गा खरिद गर्न स्वीकृति दिने व्यवस्था गरेको, सोही आदेशको अनुसूची-१ को सि.नं. ६ ले घरजग्गा व्यवसाय गर्ने अनुमति लिएको कम्पनीले खरिद गर्न पाउने जग्गाको क्षेत्रफलको हद तोकेबाट पनि गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को अनुचित स्वार्थका लागि उल्लिखित कानूनी प्रबन्ध गरिएको स्पष्ट छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ मा आठौ संशोधनद्वारा थप भएको दफा १२ग.को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) ले “उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको दायित्व फरफारक गर्ने प्रयोजनको लागि” हदबन्दी छुटको जग्गा पनि बिक्री वितरण गर्न पाउने व्यवस्था गर्नुले अब उप्रान्त मूल्य वृद्धि भएका क्षेत्रका हदबन्दी छुटका जग्गाहरु तुलनात्मक लाभ लिने व्यापारिक उद्देश्यले राखिएको व्यवस्था हो।

ड. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को खण्ड (ड१), दफा १२ग.को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) र (२), भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ को नियम १६क. तथा अनुसूची-५क. तथा जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ संविधानसँग बाझिएका छन्। यी कानूनहरु नेपालको संविधानको धारा ४

३४९

क्रमांक

बमोजिमको समाजवाद उन्मुख राज्य; धारा ५ अनुसारको आर्थिक समुन्नति र समृद्धि नेपालको राष्ट्रिय हितको आधारभूत विषय भएको कुरा; सामाजिक न्याय तथा समाजवादको मूल्य पद्धतिको विपरीत छन्। यसले हदबन्दी छुटको जग्गाको व्यापारीकरण गरी राष्ट्रिय हित, सार्वजनिक हित तथा सामाजिक न्याय सम्बन्धी सामुहिक मौलिक हकलाई परास्त गरेको छ। हदबन्दी छुटको जग्गा सामान्यतया: राष्ट्रिय सम्पत्ति भएकोमा त्यसको संरक्षणबाट विमुख हुने गरी भूमि सम्बन्धी कानून बन्नु संविधानको धारा ४८(घ) विपरीत छ। किसानको हितलाई ध्यानमा राखी वैज्ञानिक भूमिसुधार गर्ने, जग्गाको चक्काबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउने, कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन भूउपयोग नीतिको अवलम्बन गरी भूमिको व्यवस्थापन गर्ने धारा ५१(ड) तथा राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात गर्दै उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्धन र वातावरण अनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिई प्राप्त प्रतिफलहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने धारा ५१(छ) को व्यवस्था प्रतिकूल ऐनमा संशोधन गरिएको छ। उल्लिखित व्यवस्था कमैया, कमलरी, हरुवा, चरुवा, हलिया, भूमिहीन, सुकुम्बासीहरूको पहिचान गरी बसोबासका लागि घर घडेरी तथा जीविकोपार्जनका लागि कृषियोग्य जमिन वा रोजगारीको व्यवस्था गर्दै पुनःस्थापना गर्ने धारा ५१(ज) मा रहेको राज्यको नीति विपरीत समेत छन्। कुनै कम्पनी वा संघ संस्थालाई जुन प्रयोजनका लागि जग्गामा हदबन्दी छुट दिइएको हो, त्यस्तो जग्गा सो बाहेक अन्य प्रयोजनमा लगाउन पाइँदैन। विक्री वितरण, सट्टापट्टा वा स्थानान्तरणको नाममा हदबन्दी छुटको जग्गा वा भूमिको व्यापारीकरण गर्न मिल्दैन। हदबन्दी, छुट पाउदा राज्यले तोकेको शर्त बमोजिम भोग चलन वा उपयोग गर्न नसक्ने हदबन्दी छुटको जग्गा त्यस्ता कम्पनी वा संघ संस्थाले राज्यलाई फिर्ता गर्नुको विकल्प छैन। त्यसमा राज्यको हक लाग्छ। उक्त जग्गा राष्ट्रिय सम्पत्ति नै हो। भूमि सम्बन्धी नीति र सो सम्बन्धी कानून संघ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूचीमा रहेको कुरा संविधानको अनुसूची - ७ मा उल्लेख भएको हुँदा भूमिमा हदबन्दी छुटसँग सम्बन्धित विषयमा कानून बनाउदा नेपाल सरकारले प्रदेश सरकारसँग समन्वय र परामर्श गर्नुपर्ने थियो, सो संवैधानिक कर्तव्य समेत पूरा

क्रमांक

मुख्य

गरिएको छैन। त्यसैले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को खण्ड (ड़१) तथा दफा १२ग.को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) र (२) का व्यवस्थाहरु बदरभागी छन्।

च. अतः भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को खण्ड (ड़१), दफा १२ग.को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) र (२) तथा दफा १२ग.को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (२) बमोजिमको हदबन्दी छुटको जग्गा सद्वापट्टा वा स्थानान्तरणको कार्यविधि तोक्ने भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ को नियम १६क. तथा अनुसूची - ५क. नेपालको संविधानको प्रस्तावना, धारा ४, ५, धारा १८ (१), २५ (३), (४), (५), ३० (३), ४० (५), ४२(४), ४८ (घ), ५० (३), ५१ (ड), ५१(छ), (ज), ५६ (२), ५७, अनुसूची ६, ७, धारा २३२ (१), २३५ (१) समेतका व्यवस्थासँग बाझिएको हुँदा प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर गरी पाउँ। जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनेको र सारवान कानून, ऐन वा नियमावली सरहको कानून जारी गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई प्रदान नगरेको हुँदा कानूनको अछित्यारी विना जारी भएको उक्त आसदेश र बाझिएका कानून अन्तर्गत भएको खास गरी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.लाई हदबन्दी छुटको जग्गा सद्वापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति दिने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको निर्णयसमेतका सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाउँ। नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको निर्णय सहितका सम्पूर्ण काम कारवाही यथास्थितिमा राख्न भनी प्रत्यर्थीहरुको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको ओमप्रकाश अर्यालको रिट निवेदन।

२. निवेदक भक्तराज भारती समेतको (०७८-WC-००१२ को) रिट निवेदनको व्यहोरा:

(क) गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले साबिकमा ३४३-१९-१२-० बिगाह भन्दा बढी जग्गा राख्न पाउने छुट लिई चिया बगान सञ्चालन गरी आएकोमा यसअघि नै सो कम्पनीले ५१ बिगाह जग्गा बिक्री गरिसकेको छ। चिया बगानसँग सयौँ मजदुरको रोजगार, खुसी र जिन्दगी, राष्ट्रको अर्थतन्त्र, चिया उद्घोगको अस्तित्वसमेत गासिएको कारण नै हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राख्न कानूनले अछित्यारी दिएको हो। यस्तो जग्गा सद्वापट्टा, बिक्री वितरण, हक्क हस्तान्तरण गर्नमा निषेध गरिएकोमा प्रत्यर्थीहरु मिली

मुख्य

क्रमांक

चिया बगानको नाउँमा रहेको प्रति कट्टा रु.१ एक करोड रुपैयाँ पर्ने वरिपरी बस्ती विकास भैसकेको महत्वपूर्ण ठाउँको जग्गा बिक्री वितरण गर्ने, खोलानाला र वन बुट्यानको कमसल एं उत्पादन नहुने जग्गा सट्टापट्टा गरी चिया बगानको नाउँमा देखाउने र साविकमा लिएको उत्पादनमुखी महंगो जग्गा बिक्री वितरण गरेका कारण यस अदालतबाट ०७५-WO-०६९६ को निवेदनमा अन्तरिम आदेश भई विचाराधीन छ। उक्त अन्तरिम आदेश पछि भूमि सम्बन्धी ऐनमा विभिन्न संशोधन गरी हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राख्न पाउने विपक्षी प्रा.लि. जस्ता उद्योगले आफ्ना नाउँका जग्गा बिक्री वितरण वा सट्टापट्टा गर्न पाउने गरी कानून संशोधन गरियो। उक्त कलुषितपूर्ण संशोधनले मान्यता नपाउने अवस्थामा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०७८।।।।।३ मा गिरीबन्धु टि स्टेटले प्राप्त गरेको जग्गा बिक्री, वितरण, सट्टापट्टा गर्न दिने भन्ने नीतिगत निर्णय गरेको छ। सो काम कारवाही गैरकानूनी, असंवैधानिक, राष्ट्रहित विपरीत रहेको छ। गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को हदबन्दी छुट पाएको अचल जग्गा जमिन नै बिक्री वितरण र सट्टापट्टा गरी हक हस्तान्तरण गरी चिया बगानलाई प्लाटिड गरी शहर बसाउने उद्देश्यले भूमि सम्बन्धी ऐनमा भएको संशोधनले चिया उद्योगलाई संरक्षित गर्न नभई चिया उद्योगलाई धराशायी बनाउने, व्यक्ति विशेषको आर्थिक पक्ष सबल बनाउने उद्देश्य रहेको छ। ऐनको संशोधित व्यवस्था नेपालको संविधानको प्रस्तावनाले अवलम्बन गरेको आर्थिक समानता, समृद्धि, सामाजिक न्याय, सुशासन, विकास समृद्धि एं समाजबाद जस्ता सविधानका आधारभूत संरचनाको प्रतिकूल तथा संविधानको धारा २५, ५०(३), ५१(३), ५१(घ)(द)(९)(१०), ५१(छ), ३० द्वारा प्रदान गरिएको स्वच्छ वातावरणको हक, धारा ३३ ले प्रदान गरेको रोजगारीको हकसमेतका संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल छ।

(ख) साविकमा चिया बगान शुरू गरेको समय भन्दा वर्तमान समयमा जग्गाको प्रचलित मूल्यमा दिनानुदिन परिवर्तन भै मूल्य आकासिएको कारण प्रत्यर्थी प्रा.लि.ले २०/२५ वर्ष अघिदेखि यो जग्गा बिक्री वितरण गर्न विभिन्न राजनैतिक दल र सरकारमा लिविड गरिरहेको र प्रत्यर्थीहरूले सट्टापट्टाका नाउँमा रु.१ करोड प्रति कट्टा पर्ने जग्गा बिक्री गर्ने र सस्तो ठाउँमा जग्गा किन्ने योजना बनाएको कुरा

क्रमांक

राज्यपाल

खुल्न आएको छ। सीमित व्यक्ति विशेषको फाइदाको लागि गर्न लागिएको स्वेच्छाचारी कार्यलाई रोकन जस्ती छ।

- (ग) गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ मा साबिकमा भएको व्यवस्था बमोजिम हदबन्दी छुट पाएको जग्गा जुन प्रयोजन र उद्देश्यका लागि छुट पाएको हो सोही काममा मात्र प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। अन्य काममा प्रयोग गर्न, सट्टापट्टा वा बेचबिखन गर्न मिल्दैन। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को देहाय १२(ग) थप गरी सो को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको देहाय (१) र (२) को व्यवस्था र भूमि सम्बन्धी (अठारौ संशोधन) नियमहरु, २०७७ ले भूमि सम्बन्धी नियम, २०२१ को नियम १६ पछि थप गरिएको नियम १६(क) समेतले जग्गा सट्टापट्टा गर्ने प्रकृया तोकिएको सट्टापट्टालाई वैधानिकता प्रदान गर्ने कार्यविधि र सो सम्बन्धी निर्देशन पत्राचार समेत भूमि सम्बन्धी ऐनको उद्देश्य प्रतिकूल छन्। नेपालको संविधानको धारा २५(४) ले कानूनबमोजिम भूमि सुधार, व्यवस्थापन र नियमन गर्न सक्ने प्रावधान तय गरेको छ। स्वाभाविक रूपमा कृषि उत्पादनको लागि आवश्यक जमिन र आवास तथा शहरीकरण विकासको लागि आवश्यक जमिनमा फरकपन हुन्छ। राज्यले कृषियोग्य जमिन मासी आवास तथा शहरीकरण प्रयोजनका लागि बिक्री वितरण र सट्टापट्टा गर्नु न्यायपरक कुरा होइन।
- (घ) कानून बमोजिम गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.लाई चिया उद्योगको विकास, रोजगारी, राष्ट्रिय अर्थतन्त्र समेतलाई दृष्टिगत गरी हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राख छुटसम्म दिएको हो। यस प्रकारको जग्गालाई सस्तो जग्गासँग साट्ने, चिया बगानका जग्गामा घडेरी प्लटिङ गरी बिक्री वितरण गर्ने कार्य गरेकोले उक्त गैरकानूनी कार्य रोकन यस अदालतमा (०७५-WO-०६९६) को रिट निवेदन परेको र अन्तरिम आदेश जारी भएको छ। तथापी, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदले अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेशको समेत अवज्ञा तथा अवहेलना हुने गरी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को नाउँमा रहेको जग्गा बिक्री वितरण, हक हस्तान्तरण, सट्टापट्टा गर्न दिने निर्णय गरेको छ। यो कार्यपालिकीय अधिकारको दुरुपयोग हो। गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.लाई चिया उद्योगको सुसञ्चालनको लागि हदबन्दी छुट दिएको हो। चिया खेतीका लागि हदबन्दीमा छुट पाएको जग्गा कम्पनीका सञ्चालकहरूले बिक्री

मेरि

वितरण गर्ने, सट्टापट्टा गर्ने र अन्य कम्पनी, फर्म स्थापना गरी गराई कतै पेट्रोल पम्प सञ्चालन गर्न तयारी गरेका र कतै राइस मिल सञ्चालन गर्न तयारी गरेका छन्। प्रत्यर्थी कम्पनी र सो का सञ्चालकहरूले ज्ञापाको दक्षिण, भारतीय सिमाना तिरका खोलाका बगरहरु सस्तो मुल्यमा कम्पनीका नाममा खरिद गर्ने र हाल कम्पनीका नाम दर्ताका जग्गासँग सो जग्गा सट्टापट्टा गर्ने, बिक्री गर्न पाउने गरी गरेको निर्णय नीतिगत भ्रष्टाचार हो। यो कुकार्यमा संलग्न भएका उपर मुद्दा दायर गर्नु भनी विपक्षी अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई समेत आदेश हुनु पर्दछ।

(इ) चिया बगान जस्तो कृषि उपजको जग्गा आवासीय बनाउदा वा अन्य प्रयोगमा लाउदा भूमि सम्बन्धी ऐनको उद्देश्य विपरीत हुन जान्छ। कमसल, खोलानाला बलौटे सस्तो जग्गा जमिन खरिद गरी सट्टापट्टा गर्दैमा उद्देश्य पुरा हुँदैन। उत्पादनमा हास आउने अवस्था छ। जमिनको क्षेत्रफलमा पनि फरक आउने अवस्था छ। जमिनको खण्डीकरण हुन्छ। एकास्थानमा सञ्चालन भैरहेको चिया बगान अर्को स्थानमा सार्दा खर्चमा वृद्धि हुने र वातावरणमा ठुलो हास आउछ। सार्वजनिक सम्पत्ति सबै नेपालीले उपभोग गर्न पाउने अवस्था हुँदैन, निजी कम्पनी र केही सीमित राजनीतिकर्मीको हातमा पुग्न गई लोककल्याणकारी राज्यको जगमा प्रहार हुन जान्छ। सरकार अस्थिर, विघटन र परिवर्तन हुने समयमा भएको यो निर्णय कलुषितपूर्ण छ।

(च) अतः भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ मा थप गरिएको दफा १२(ग) प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको देहाय (१) र (२) को व्यवस्था र भूमि सम्बन्धी (अठारौं संशोधन) नियमहरु, २०७७ ले थप गरेको नियम १६(क) को व्यवस्था नेपालको संविधानको धारा १६, १७, १८, २५(३), (४), (५), २९, ३०, ३३, ३४, ४२, ४३, ५०(३), ५१(ड), ५१(घ), (घ), (९), (१०), ५१(छ) समेत प्रतिकूल भएकाले नेपालको संविधानको धारा १३३(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै निश्चिय र शुन्यप्रभावी ठहर गरी पाउँ; नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको मिति २०७८।९।१३ को निर्णय लगायत सम्पूर्ण काम कारबाहीहरु उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी प्रत्यर्थी प्रा.लि.को नाउँमा रहेको ३४३-१९-१२ विगाह जग्गा व्यक्ति विशेषले फाइदा लिने गरी बिक्री वितरण र सट्टापट्टा नगर्नु नगराउनु भनी

मेरि

प्रतिषेधको आदेश जारी गरी पाउँ; विपक्षी प्रा.लि.ले उद्योग सञ्चालन गर्न नसक्ने र बन्द हुने अवस्था सृजना भएको हो होइन यकिन गरी उद्योग सञ्चालन नै हुन नसक्ने अवस्था देखिएमा हदबन्दी भन्दा बढीको जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा फिर्ता ल्याउनु चिया बगानमा रहेका यस्ता हदभन्दा बढी रहेको जग्गाको अभिलेख राखी आवश्यक संरक्षण गर्नु, गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरी पाउँ। साथै, हदबन्दी छुट पाएको जग्गा तोकिएको प्रयोजनमा लगाएको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा आवश्यक छानबिन गर्नु र सो बमोजिम नगरेको पाइए भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम हदबन्दीभन्दा बढी भएको जग्गा जफत गर्नु र हस्तान्तरण नै भईसकेको रहेछ भने पनि नेपाल सरकारका नाउँमा ल्याउनु भनी आदेश जारी गरी पाउँ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ बमोजिम हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राख पाउने छुट पाएका उद्योग, निकाय, संस्था, प्रतिष्ठान, नियोगहरूले हदबन्दी छुट पाएको सो सार्वजनिक सम्पत्तिको जग्गा जे जुन प्रयोजनले छुट पाएको हो सो बाहेक अन्य कुनै पनि प्रयोजनले बिक्री वितरण तथा सट्टापट्टा गर्नका लागि कुनै पनि किसिमको स्वीकृती नदिनु नदिलाउनु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरी पाउँ। राज्यको ठुलो मुल्यको सार्वजनिक सम्पत्तिको दुरुपयोग सम्बन्धमा वास्तविक अवस्था जाँच-पडताल गर्न अदालतकै रजिस्ट्रार, नेपाल बार एशोसिएन, नागरिक समाज, मानवअधिकार, भूमि सम्बन्धी विज्ञ जस्ता प्रतिनिधि सम्मिलित उच्च स्तरको छानबिन समिति बनाई सत्यतथ्य प्रतिवेदनको आधारमा पदको दुरुपयोग र भ्रष्टाचारजन्य कार्य गर्ने व्यक्ति/पदाधिकारीलाई आवश्यक कारवाही गर्नु भनी अछित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका नाउँमा आदेश गरी पाउँ। मुद्दाको अन्तिम किनारा नलागेसम्म गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम चिया खेती सञ्चालनका लागि हदबन्दी छुट पाएको जग्गा हक हस्तान्तरण गर्न सक्ने, बिक्री वितरण, सट्टापट्टा वा प्लाटिङ गर्ने वा सो जग्गामा अन्य व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रवल सम्भावना भएकाले सो कार्य नगर्नु नगराउनु, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७८।।।।।३ को निर्णय लगायत सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू यथास्थितिमा राख्नु, कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत (संवैधानिक इजलास सञ्चालन) नियमावली, २०७२ को

[Signature]

नियम १९(४) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको भक्तराज भारती समेतको रिट निवेदन।

३. ओमप्रकाश मिश्रको (०७८-WC-००३० को) रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा: भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२(ड) मा नेपाल सरकारले सूचित आदेशद्वारा कृषि उद्योगको काममा तोकिएको शर्तअनुसार लगाएको जग्गा त्यस्तो शर्तअनुसार सो काममा रहेसम्म हदबन्दी छुट दिन सक्ने व्यवस्था छ। त्यस्तो हदबन्दी छुटको जग्गा सरकारको जग्गा हो, तर तोकिएको शर्त बमोजिम काम गरेसम्मका लागि राज्यले भोगाधिकारसम्म दिएको हुन्छ। त्यस्तो जग्गालाई दफा १२(ग) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कम्पनी विघटन भएमा वा लिक्विडेशनमा गएपछि त्यो सम्पत्ति बिक्री गर्न पाउने भनी गरेको व्यवस्था मूल ऐनको दफा १२(ड) सँग बाझिन गएको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लाई संशोधन गर्ने भूमि सम्बन्धी आठौं संशोधन ऐन, २०७६ को दफा ७ ले थप गरेको दफा १२(ग) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्यवस्था नेपालको संविधानको धारा १८(१), २५(१) र ३३ को विपरीत र मूल ऐनको दफा १२(ख), (ग), (ड) को मूल प्रावधानसँग बाझिएको छ। यो व्यवस्था उचित र न्यायपूर्ण नभई सरकारी सम्पत्ति हानी नोकसानी गर्ने उद्देश्यले जारी गरिएकोले दफा १२(ग) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी पाउँ। उक्त व्यवस्था कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरुका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्ने ओमप्रकाश मिश्रको रिट निवेदन।
४. कारण देखाउ आदेश: यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनबमोजिमको आधार र कारण भए सोसमेत खुलाई, साथै राखी आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक ७ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरुका नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने माथि उल्लिखित तीनवटा रिट निवेदनका सन्दर्भमा छुट्टाछुट्टै भएका आदेशहरु। ०७८-WC-००१२ को रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतबाट अन्तरिम आदेश समेत जारी भएको र आदेश बमोजिम मुद्दा लगाउमा रहेका।

[Signature]
५. लिखित जवाफहरु: माथि उल्लिखित तीनवटा रिट निवेदनका सन्दर्भमा प्रत्यर्थीहरुबाट छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ पेश हुन आएका छन्। लिखित जवाफमा प्रत्यर्थीहरुले मुख्य रूपमा देहाय बमोजिमको जिकिर लिएको देखियो:

क. नेपालको संविधानको धारा ६६ को उपधारा (२) मा राष्ट्रपतिले आफ्नो अधिकारको प्रयोग वा कर्तव्यको पालन गर्दा यो संविधान वा संघीय कानून बमोजिम कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिने भनी किटानीसाथ व्यवस्था भएको कार्य बाहेक राष्ट्रपतिबाट सम्पादन गरिने अन्य जुनसुकै कार्य मन्त्रिपरिषदको सिफारिस र सम्मतिबाट हुनेछ। त्यस्तो सिफारिस र सम्मति प्रधानमन्त्री मार्फत पेश हुनेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था रहेको छ। निवेदकले रिट निवेदनमा उठाउनु भएको विषयसँग सम्बन्धित कार्य गर्ने निकाय राष्ट्रपतिको कार्यालय नभएको र संविधानको धारा ६६ को उपधारा (२) को प्रावधानको आधारमा मन्त्रिपरिषदको सिफारिस बमोजिम गर्नुपर्ने कार्यहरू सम्पादन गर्ने निकाय भएकोले सोही बमोजिम कार्य सम्पादन भएको विषयमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर गर्नुपर्ने देखिदैन भन्ने राष्ट्रपतिको कार्यालयको लिखित जवाफ।

ख. नेपालको संविधानको धारा २५ ले व्यवस्थित आवास र शहरी विकासको लागि भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धमा राज्यले आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्न सक्ने र धारा ३७ को उपधारा (१) ले प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक हुने व्यवस्था गरेको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७ मा जग्गावालाको हैसियतले राख्न पाउने जग्गाको अधिकतम हद र दफा १० मा हदभन्दा बढी जग्गा प्राप्त गर्ने प्रतिबन्ध सम्बन्धी व्यवस्था छ। दफा १२ मा निश्चित अवस्थामा जग्गाको हदबन्दी छुट हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। सोही दफाको खण्ड (ड१) मा सम्बन्धित निकायबाट अनुमति लिएका कम्पनीले आवासीय क्षेत्रमा घरजग्गा व्यवसाय गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारले सूचित आदेशद्वारा तोकिदिएको शर्तको अधिनमा सोही आदेशमा तोकिदिएको हदसम्मको जग्गामा हदबन्दी छुट हुने व्यवस्था रहेको छ। संविधानले प्रत्येक नागरिकको आवासको हक सुनिश्चित गरेको सन्दर्भमा सम्बन्धित निकायबाट अनुमति लिई आवासीय क्षेत्रमा घरजग्गा

[Signature]

व्यवसाय गर्ने प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित कम्पनीलाई सूचित आदेशमा तोकिएको हदसम्म व्यवसायिक कारोबार गर्न हदबन्दी छुट दिने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थालाई संविधानसँग बाझिएको भन्न मिल्ने हुँदैन। मुलुकको विकासको लागि व्यावसायिक वातावरण सृजना गर्न उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी, आयोजना वा संस्थालाई जग्गा हदबन्दी छुट दिनु पर्ने र सोही प्रयोजनको लागि ऐनको दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उद्योग, कृषि, जलविद्युत, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा घरजग्गाको व्यवसाय गर्ने प्रयोजनको लागि प्रचलित कानून बमोजिम स्थापना भएका उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी, आयोजना वा संस्थालाई जग्गा हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धमा जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ ले आवश्यक कार्यविधिगत व्यवस्था गरेको हो।

हदबन्दी छुट जग्गाको दुरुपयोग रोक्न त्यसरी छुट दिइएका जग्गाको नियमन, नियन्त्रण, अनुगमन, निरीक्षण सम्बन्धी व्यवस्था गर्दै दफा १२३. को उपदफा (५) मा त्यस्तो जग्गा उद्देश्य अनुरूप प्रयोग भएको नपाइएमा मन्त्रालयले जग्गा जफत गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्नेसम्मको व्यवस्था रहेको छ। दफा १२४. मा ऐन बमोजिम जारी भएको सूचित आदेश बमोजिम खरिद गरेका जग्गा कसैलाई पनि बिक्री वितरण गर्न वा कुनै प्रकारले हक हस्तान्तरण गर्न वा सद्वापद्वा गर्न नपाउने व्यवस्था गरी सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) मा कुनै कारणले विघटन हुने वा लिक्विडेशनमा जाने उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको दायित्व फरफारक गर्ने प्रयोजनको लागि ऐनको अधिनमा रही नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा बिक्री वितरण गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। विशेष अवस्थामा विघटन भएको वा लिक्वीडेशनमा गएको संस्थाको दायित्व फरफारक गर्ने प्रयोजनको लागि मात्र बिक्री वितरण गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्थालाई जग्गाको व्यापारीकरण गरेको भनी लिइएको जिकिर निराधार छ।

सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (२) मा नेपाल सरकारको सूचित आदेशद्वारा तोकिएको हदबन्दी भित्रको जग्गामा स्थापित कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था अन्यत्र स्थानान्तरण गर्नुपर्ने वा सद्वापद्वा गर्नुपर्ने उचित र पर्याप्त कारण देखाई दिएको निवेदन मनासिब देखिएमा त्यस्तो कृषि फार्म,

उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाले भोगचलन गरिरहेको जग्गा यस ऐनको अधीनमा रही नेपाल सरकारले तोकेको शर्त बमोजिम अर्को ठाउँमा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरणको लागि स्वीकृति दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था सञ्चालनको क्रममा विविध कारणले हदबन्दी छुट प्रदान गरिएको स्थानबाट अन्यत्र स्थानान्तरण गर्नुपर्ने हुन सक्ने अवस्थालाई सम्बोधन गर्ने विधायिकी मनसाय रहेको देखिन्छ। यो कानूनी व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा ल्याउन भूमि सम्बन्धी नियमहरू, २०२१ को नियम १६क. को उपनियम (१) मा उल्लिखित कागजात संलग्न गरी अनुसूची-५क. बमोजिमको ढाँचामा निवेदन दिन सक्ने; सोही नियमको उपनियम (६) मा नेपाल सरकारले सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न उपयुक्त देखेमा स्वीकृति दिन सक्ने; उपनियम (७) मा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति प्राप्त गरेका कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाले साविकमा प्रयोग गरेको जग्गा त्यस्तो सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण पछि कायम हुने जग्गाधनीले ऐनको दफा १२ को अधीनमा रही हदबन्दी छुटको स्वीकृति लिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ। साविक हदबन्दी छुट प्राप्त जग्गामा पुन नयाँ कायम भएको जग्गाधनीले समेत कानूनबमोजिम हदबन्दी छुटको अनुमति लिनु पर्ने व्यवस्थाले निवेदनमा जिकिर गरे जस्तो दुरुपयोग हुने अवस्था रहने देखिदैन। विधायिकाले कानून बनाउदा कुनै कम्पनी वा व्यक्ति विशेषलाई हेरेर कानून निर्माण गरेको भनी अनुमान गर्न मिल्दैन। उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था सञ्चालनको क्रममा विविध कारणले हदबन्दी छुट प्रदान गरिएको स्थानबाट अन्यत्र स्थानान्तरण गर्नुपर्ने हुन सक्ने अवस्थालाई सम्बोधन गर्न विधायिकाले उक्त व्यवस्था गरेको हो। नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०७८। १। १३ मा झापा जिल्ला बिर्तामोड नगरपालिका वडा नं. ६ मा रहेको गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि. हाल सञ्चालन रहेको स्थानबाट भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ भू-उपयोग ऐन, २०७६ भूमि सम्बन्धी नियमहरू, २०२१ तथा जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७४ ले तोकेको शर्त र अधीनमा रही प्रदेश नं. १ भित्र अन्य स्थानमा स्थानान्तरण गर्न हाल कम्पनीको स्वामित्वमा रहेको क्षेत्रफल ३४३-१९-१२ बिगाहा जग्गा भूमि

सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२(ग) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (२) र भूमि सम्बन्धी नियमहरू, २०२१ को नियम १६(क) को उपनियम (६) अनुसार शर्तहरू तोकी सद्वापटाको स्वीकृति दिने गरी निर्णय भएको हो। गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले प्रदेश नं. १ को अन्य स्थानमा उद्योग स्थानान्तरण गर्ने शर्तमा हदबन्दी छुट प्राप्त जग्गा सद्वापटाको लागि मात्र स्वीकृति प्रदान गरिएकोले निवेदकले जिकिर लिएअनुसार हदबन्दी छुट प्राप्त जग्गाहरूको सद्वापटा गर्दैमा दुरूपयोग हुने अवस्था रहेदैन। हदबन्दी छुटको जग्गाको दुरूपयोग रोक्न विधायिकाले छुट दिइएका जग्गाको नियमन, नियन्त्रण, अनुगमन, निरीक्षण सम्बन्धी व्यवस्था गर्दै दफा १२(ड) को उपदफा (५) मा त्यस्तो जग्गा उद्देश्य अनुरूप प्रयोग भएको नपाइएमा भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयले उक्त जग्गा जफत गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्ने व्यवस्था रहेको छ। विधायिकाले कानून बनाउँदा कुनै कम्पनी वा व्यक्ति विशेषलाई हेरेर कानून निर्माण गर्न मिल्दैन। रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय तथा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयको करिव एकै मिलानको पृथक पृथक लिखित जवाफ।

ग. हदबन्दी भन्दा बढी जग्गाको प्रयोग भएको तर कानूनी दायरामा नआएको विषयलाई व्यवस्थित गर्न भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ मा संशोधन गरिएको हो। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ग. को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) र (२) को व्यवस्था बमोजिम उद्योग, प्रतिष्ठान कम्पनी वा संस्थाले हदबन्दी छुटको लागि खरिद गरेको जग्गा कुनै कारणले विघटन हुने भएमा वा लिकिवडेशनमा जाने भएमा त्यस्तो उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको दायित्व फर-फारक गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा बिक्री वितरण गर्न बाधा परेको मानिने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्थाले साबिकमा हदबन्दीमा नपरेको भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लागू भएपछि हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा छुटको स्वीकृति लिई खरिद गरेको जग्गा मात्र नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई बिक्री वितरण गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको हो। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश

३४

जारी भएको हो। नेपालको संविधानको भाग ९ मा रहेको संघीय व्यवस्थापन कार्यविधि अन्तर्गत भूमि सम्बन्धी ऐन संशोधन भई ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मन्त्रिपरिषदबाट नियमावलीमा भएको संशोधन कानूनसम्मत् नै रहेको छ। सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को दफा ८ मा प्रचलित कानून बमोजिम नेपाल सरकारको प्रशासनिक कार्य छिटो छरितो ढंगले सञ्चालन गर्नु गराउनु, सम्बन्धित पदाधिकारीको कर्तव्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। विधायिकाबाट निर्मित कानूनबमोजिम प्रशासनिक कार्य गरेको विषयमा रिट जारी हुनुपर्ने होइन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने भूमि व्यवस्थापन तथा अभिलेख विभाग र भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

घ. राजनैतिक संरचना तथा प्रशासनिक संरचनाको एक आपसको सहकार्य, समन्वय र सबलताले मात्र राज्यले लिएका निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल हुन सक्छ। राजनैतिक संरचनाको एउटा तहबाट ऐन निर्माण हुन्छ भने प्रशासनिक संरचनाले मौजुदा ऐन कानूनको कार्यान्वयन गरी प्रशासन संयन्त्रलाई सेवा प्रदायक संयन्त्र तथा सहजकर्ताको रूपमा रूपान्तरण गरी मुलुकमा सुशासनको प्रत्याभूति दिने जिम्मेवारी पुरा गर्दछ।

ड. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ मा निश्चित उद्देश्यको लागि नेपाल सरकारले तोकेको शर्तका आधारमा बढी जग्गा राख्न पाइने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा चिया उद्योगको जग्गा काममा रहेसम्म हदबन्दीमा छुट दिइएको भन्ने नेपाल राजपत्र २०२९ सालको सूचना बमोजिम प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले हदभन्दा बढी जग्गा राख्न पाएको देखिन्छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ संघीय संसदबाट विधायिकी प्रक्रिया पूरा गरी निर्माण गरिएको कानून भएकोले उक्त कानूनबमोजिम नेपाल सरकारले प्रयोग गर्न पाउने भनिएका अधिकार प्रकाशित सूचना वा आदेश संविधानसम्मत् नै छन्। रिट निवेदन दावी युक्तिसंगत छैन। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ मा थप गरिएको दफा १२(ग) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको १ र २ को व्यवस्था निष्क्रीय ठहर गर्ने भन्ने सम्बन्धमा संवैधानिक प्रावधान, नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको

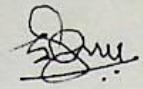
३४५

भावना लगायतका अन्य विषयलाई समेत ध्यानमा राखी मुलुकमा के-कस्तो कानून बनाउने वा भइरहेको कानूनमा के-कस्तो संशोधन वा परिमार्जन गर्ने भन्ने विषय विधायिकी क्षेत्राधिकारको विषय रहेको सन्दर्भमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने प्रत्यर्थी कृषि तथा पशुपांक्षी विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

च. नेपाल सरकारले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ मा गरेको संशोधनका सम्बन्धमा र झापा स्थित गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को नाममा दर्ता रहेको हदबन्दी छुटको जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति दिने गरी नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७८।१।१३ को निर्णयका सम्बन्धमा प्रदेशको भूमि व्यवस्था हेर्ने मन्त्रालयले प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) मा प्रस्तुत गरेको प्रस्ताव सम्बन्धमा प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) ले नेपालको संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम प्रदेश सरकारको अधिकारको क्षेत्रभित्र रहेको वा साझा अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको विषयमा कानून, नीति एवम् मापदण्ड तर्जुमा गर्दा प्रदेश सरकारको राय परामर्श लिने व्यवस्थाका लागि र नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७८।१।१३ गतेको निर्णय पुनरावलोकन गर्न मिति २०७८।१०।२३ गते निर्णय गरी नेपाल सरकारलाई अनुरोध गरिसकिएको छ। यस कार्यालयको काम कारवाहीबाट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हकमा के कुन तरहले आघात परेको हो भन्ने रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न नसकेको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, प्रदेश नं. १ विराटनगरको लिखित जवाफ।

छ. यस कार्यालयले रिट निवेदकको हक अधिकार हनन् हुने कुनै पनि किसिमको कार्य गरेको छैन। संघीय सरकारबाट संविधान तथा कानूनको अधिनमा रही जारी गरिएको भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ र सो अन्तर्गत बनेको नियम तथा आदेशमा भएको व्यवस्थालाई लिएर निवेदकले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गर्नु तर्कसंगत छैन। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ र सो अन्तर्गत बनेको भूमि सम्बन्धी नियमहरू तथा जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ प्रदेश सरकारबाट जारी नभएको र यस निकायको के कस्तो कार्यबाट निवेदकको हक अधिकारमा आघात पुगेको हो भन्नेसम्म उल्लेख गर्न

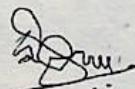
३४६

नसकेको अवस्थामा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने प्रदेश सरकार, मुख्यमन्त्री
तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, बागमती प्रदेशको लिखित जवाफ।

ज. जगगाको हदबन्दी छुट सम्बन्धी ऐन, नियम तथा सूचनाले तय गरेका शर्त बन्देजलाई संशोधन तथा परिमार्जन गरी खुकुलो वा निष्क्रीय पारिएको भन्ने विषयको प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लिखित कानून संशोधन, परिमार्जन तथा अन्य निर्णय प्रक्रियामा यस कार्यालयको संलग्नता नरहेकोले यस कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ। प्रदेशको भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धी संविधान प्रदत्त अधिकार कार्यान्वयन गर्नेतर्फ प्रदेश सरकार प्रतिबद्ध रहेको भन्ने मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, गण्डकी प्रदेश, पोखराको लिखित जवाफ।

झ. यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निवेदकको मौलिक हकमा प्रतिकूल असर पुगेको हो भन्ने उल्लेख गर्न नसकेको रिट निवेदन आधारहीन छ। भूमि सम्बन्धी (आठौं संशोधन) ऐन, २०२१ को दफा १२(ड), (ड१) मा हदबन्दी छुटलाई नियमन गर्न विशेष व्यवस्था गरेको र हदबन्दी भन्दा बढी भएको जग्गा जुन प्रयोजनका लागि छुट प्राप्त गरेको हो, सोही प्रयोजनका लागि मात्र प्रयोग गर्नुपर्ने प्रावधान छ। भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको “जगगाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७४ ले कुनै संस्थाले मालपोत ऐन, २०२१ ले तोकिदिएको हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राख्न नेपाल सरकारसमक्ष निवेदन दिन सक्ने र त्यस्तो संस्थाको शर्तअनुसार ऐ। आदेशको अनुसूची-१ बमोजिमको प्रकृया पूरा गरी जग्गा हदबन्दीभन्दा बढी राख्न पाउने औचित्य पुष्टि गरे जग्गा राख्न पाउने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, लुम्बिनी प्रदेशको लिखित जवाफ।

ज. हदबन्दी छुटको जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति दिने निर्णय प्रक्रियामा कर्णाली प्रदेश सरकार, मन्त्रिपरिषद र यस कार्यालयको कुनै पनि प्रकारको भूमिका रहेको छैन। यस अवस्थामा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, कर्णाली प्रदेश, सुर्खेतको लिखित जवाफ।

मेरि

- ट. रिट निवेदक तथा सरोकारवालालाई सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकारबाट के कस्तो हानी नोकसानी वा आघात पर्न गएको हो भन्ने कुरा निवेदनमा खुलेको छैन। निवेदनमा उठान गरिएका विषयवस्तुहरू नेपाल सरकारका सम्बन्धित मन्त्रालय तथा निकायहरूबाट निर्णय, कार्यान्वयन एंवं व्यवस्थापन भएकोले प्रदेश सरकारको कुनै संलग्नता नरहेको विषयमा यस प्रदेशलाई समेत विपक्षी बनाउनुको औचित्य छैन। यस कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सुदूरपश्चिम प्रदेश, धनगढीको लिखित जवाफ।
- ठ. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को व्यवस्था बमोजिम चिया उद्घोगको जग्गा काममा रहेसम्म हदबन्दीमा छुट दिइएको भन्ने २०२९ सालको राजपत्रको सूचना बमोजिम प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले हदभन्दा बढी जग्गा राख्न पाएको देखिन्छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ संघीय संसदबाट विधायिकी प्रकृया पूरा गरी निर्माण गरिएको कानून भएकोले उक्त कानून बमोजिम नेपाल सरकारले प्रयोग गर्न पाउने भनिएका अधिकारहरू संविधानसम्मत नै छन्। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ मा थप गरिएको दफा १२(ग) मा रहेको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको देहाय १ र २ को व्यवस्था निष्क्रीय र शुन्यप्रभावी ठहर गर्ने भन्ने सम्बन्धमा संवैधानिक प्रावधान, नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको भावना लगायतका अन्य विषयलाई समेत ध्यानमा राखी मुलुकमा के-कस्तो कानून बनाउने वा भइरहेको कानूनमा के-कस्तो संशोधन वा परिमार्जन गर्ने भन्ने विषय विधायिकाको क्षेत्राधिकारको विषय हो। रिट निवेदनमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२(ग) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश संविधानको यो व्यवस्थासँग यसरी बाझियो भनी दावी लिएको नभई रिट निवेदनमा संविधानको धारा १८(१), २५(१) र ३३ विपरीत भएको भन्ने मात्र उल्लेख गर्नुभएको छ। विपक्षीले दावी लिएजस्तो भूमि सुधार लागू हुँदाका बखत उद्घोग, कम्पनीका नाममा राखेको जग्गा बिक्री गर्न पाउने नभई ऐन लागू भएपछि जारी गरिएको सूचित आदेश बमोजिम खरिद गरिएको जमिन मात्र उद्घोग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था विघटन हुने भएमा वा लिक्विडेशनमा जाने भएमा मात्र बिक्री गर्न पाउने व्यवस्था उक्त दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले

मेरि

कृष्ण

गरेको हुँदा ऐनको कुनै भाग पनि मूल ऐन वा संविधानसँग बाझिएको छैन। विना आधार कारण विपक्षी बनाएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष गणेश प्रसाद तिमिल्सिना, संघीय संसद सचिवालय र प्रतिनिधि सभाका सभामुख अग्निप्रसाद सापकोटाको एकै व्यहोरा मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

३. यस आयोगको के कुन निर्णय वा आदेशले रिट निवेदकको के कुन हक अधिकारमा आधात पुगेको हो खुलाउन सकेका छैनन्। अछित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम प्राप्त अधिकार बमोजिम राष्ट्रसेवकले गरेको भ्रष्टाचारजन्य कार्य उपर अनुसन्धान गर्ने र अनुसन्धानको निष्कर्षको आधारमा कानूनबमोजिम अभियोजन गर्ने समेतको काम, कर्तव्य र अधिकार कानूनद्वारा नै सुनिश्चित छ। आयोगमा परेका उजुरी उपर विद्यमान कानून तथा आयोगबाट स्वीकृत कार्यविधिको अनुशारण गरी कार्यसम्पादन गर्ने हुन्छ। निवेदकले आयोगमा परेको यो उजुरी उपर यस्ता कारवाही भयो वा भएन भन्ने विषय पनि उठाउनु भएको छैन। निवेदकले दावी लिएको विषय विधायिकी बुद्धिमता (Legislative wisdom) सँग सम्बन्धित कानून संशोधनको विषय भएको र रिट निवेदनमा सन्दर्भसमेत उल्लेख नगरी आयोगलाई विरुद्ध खण्डमा राखेकोसम्म देखिएको अवस्था हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने प्रत्यर्थी अछित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ।

४. यस कार्यालयबाट रिट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो अथवा के कस्तो काम कारवाही गरी आर्थिक, सामाजिक तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा प्रतिकूल कार्य गरेको भन्ने रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको पाइएन। गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को जग्गा सट्टापट्टा तथा स्थानान्तरण गर्ने विषयमा यस कार्यालयको कुनै भूमिका नभएकाले यस कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने प्रत्यर्थी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, झापाको लिखित जवाफ।

५. गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ मा भएको अधिकतम हदबन्दीमा छुट पाउने व्यवस्था बमोजिम हदबन्दी छुट लिई सञ्चालित

कृष्ण

अमित

कम्पनी हो। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को आठौं संशोधन २०७६ ले दफा १२(क) देखि १२(ड) सम्म थप गरी दफा १२(ग)(२) मा थप गरेको व्यवस्थाको कार्यान्वयनको लागि भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ को अठारौं संशोधनमा नियम १६(क) थप गरी जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न निवेदन गर्दा पालन गर्नुपर्ने शर्त र प्रक्रियासमेतको व्यवस्था रहेको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को आठौं संशोधन र भूमि सम्बन्धी नियमावली, २०२१ को अठारौं संशोधनसमेतको कार्यान्वयनको क्रममा भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयको प्रस्तावमा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७८।।।१३ को निर्णयले जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न दिने स्वीकृति दिएको देखिन्छ। संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था बमोजिम भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ र भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ मा संशोधन भएपश्चात संशोधित व्यवस्था बमोजिम भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयको प्रस्तावमा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७८।।।१३ को निर्णयले गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि. झापाको स्वामित्वमा रहेको जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरणको लागि स्वीकृति दिएकोमा नियमावलीको शर्त र प्रक्रिया पूरा गरी सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्दा निवेदकको हक अधिकार हनन् हुने स्थिति छैन। निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने प्रत्यर्थी भूमि सुधार तथा मालपोत कार्यालय, भद्रपुर, झापाको लिखित जवाफ।

त. गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को जग्गा सट्टापट्टा तथा स्थानान्तरण गर्ने विषयमा यस जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुखको अध्यक्षतामा गठित जिल्ला अनुगमन तथा निरीक्षण समिति झापाको कुनै भूमिका नभएकाले यस समितिको कार्यालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुखको अध्यक्षतामा गठित जिल्ला अनुगमन तथा निरीक्षण समिति, झापाको लिखित जवाफ।

थ. गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि. सीमित दायित्वको प्राइभेट कम्पनी हो। यसमा सरकार वा सरकारको स्वामित्वको कुनै संगठित संस्थाको लगानी छैन। भूमि सम्बन्धी

अमित

ऐन लागू हुनुपूर्व हदबन्दी भन्दा बढी भएको जग्गा जोगाउनका लागि स्थापना गरिएको कम्पनी यो होइन। भूमि सम्बन्धी ऐन लागू भैसकेपछि चलनचल्तीको मूल्यमा जग्गा खरिद गरी हदबन्दी छुटको सुविधा लिई एकीकरण गरी चिया बगानको रूपमा प्रयोग गरेको जग्गामा हदबन्दी सीमा बाहेक अन्य कुनै अतिरिक्त सुविधा यस कम्पनी वा यसका शेयरवालाले प्राप्त गरेको छैन। रिट निवेदकले उल्लेख गर्नु भए जस्तो यस कम्पनीका नाममा कायम रहेको जग्गा बिक्री वितरण गरी खाने मास्ने र चिया बगानसमेत मास्ने भन्ने व्यवस्था संशोधित ऐनमा छैन। संशोधित ऐनमा पहिले कायम रहेको जग्गा बिक्री गरी त्यतिनै जग्गा अर्को उपयुक्त स्थानमा खरिद गर्ने र उद्योग स्थानान्तरण गर्नेसम्मको व्यवस्था छ। चिया बगान वा उद्योग मास्ने उद्देश्यले ऐन संशोधन भएको भन्ने दावी झुष्टा हो। भूमि सम्बन्धी ऐनको उल्लेखित संशोधनहरु निश्चित पृष्ठभूमिमा यस्ता उद्योगहरुलाई कसरी बचाउन सकिन्छ भन्ने उद्देश्यले आएका प्रावधानहरु हुन्। यो राज्यको नीतिगत विषय हो। कानून बनाउने संसदको अधिकारक्षेत्र भित्रको कुरा हो। विधायिकाले कुनै मुद्दा विशेषलाई लक्षित गरेर कानून बनाउने भन्ने कुरा पनि अतिरंजनापूर्ण दावी हो। संशोधित कानूनहरु पूर्णत संविधानसम्मत् रहेको छ। प्रतिशोधपूर्ण भावनाले दायर गरेको रिट निवेदन खोरेज गरी पाउँ भन्ने प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को लिखित जवाफ।

यस अदालतको ठहर/आदेशः

६. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनहरुको सन्दर्भमा मिति २०८० माघ ३ गते, माघ १० गते र माघ २४ गते सुनुवाई गरियो। सुनुवाई छलफलको क्रममा रिट निवेदक विद्वान अधिवक्ता श्री ओमप्रकाश अर्याल तथा निजको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरु श्री मोहना अन्सारी, श्री देवबहादुर महत, श्री पुनदेवी महर्जन, श्री प्रकाश महर्जन, श्री कृपिलदेव ढकालले समेत बहसे जिकिर गर्नु भयो। वहाँहरुले आफ्नो बहस जिकिरमा घरजग्गा व्यवसाय गर्ने प्रयोजनको लागि जग्गाको हदबन्दीमा छुट दिने तथा कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको नाममा दर्ता रहेको हदबन्दी छुटको जग्गा बिक्री वितरण, सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न दिने भूमि

३४५

सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को खण्ड (ड९), दफा १२ग. को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश, भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ को नियम १६क. तथा अनुसूची - ५क. तथा जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ समग्र रूपमा नेपालको संविधानका विभिन्न प्रावधानहरुसँग बाझिएका छन्; भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ग. को साविकको मूल व्यवस्था अनुसार सरकारले हदबन्दी छुट दिएका जग्गालाई बिक्री वितरण, कुनै प्रकारले हक हस्तान्तरण वा सट्टापट्टा गर्न नपाउने अवस्था थियो; तर संशोधित व्यवस्थाले हदबन्दी छुटको जग्गासमेत बिक्री वितरण, सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न सकिने गरी कपटपूर्ण संशोधन गरेको छ; संशोधित व्यवस्थाबाट भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ ले गरेको हदबन्दी सम्बन्धी सिद्धान्तलाई समाप्त गर्दछ; यस अवस्थामा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ अन्तर्गत जारी भएको नेपाल सरकारको जग्गाको हदबन्दी छुट दिने सम्बन्धी आदेश, २०७८ ले गरेको कम्पनी वा अन्य कुनै संघ संस्थालाई ऐनले तोकेको हदभन्दा बढी जग्गा खरिद गर्न स्वीकृति दिने सारावान तथा कार्यविधिगत व्यवस्थालाई टेकेर नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०७८/१/१३ मा भएको प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को नामको झापा जिल्ला साविक अनारम्नी गा.वि.स वडा नं. १ को ३४३ बिगाहा १९ कष्टा १२ धुर जग्गा प्रदेश नं. १ भित्र अन्य स्थानमा स्थानान्तरण गर्न सट्टापट्टाको स्वीकृति दिने गैरकानूनी तथा गैरसंवैधानिक निर्णय बदरयोग्य छ; प्रत्यर्थीले हाल करोडौ मूल्य पर्ने सीमित प्रयोजनका लागि हदबन्दी छुट पाएका जग्गालाई निजीकरण गरी कमसल जग्गासँग सट्टापट्टा गर्ने तथा जग्गाको प्लटिङ गरी महँगो मूल्यमा वेचविखन गर्ने कुरा स्पष्ट छ; चिया उद्योगको काममा रहेसम्म मात्रै हदबन्दी छुट पाएको हो; जग्गाको भोगाधिकारसम्म प्रा.लि.मा रहेको र अन्ततः राज्यकै स्वामित्वमा रहने यस्ता जग्गालाई घरजग्गा व्यवसाय एवं व्यापारिक प्रयोजनले हक हस्तान्तरण गर्न दिने कार्य नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा रहेको समाजवाद उन्मुख राज्य, धारा ५ मा रहेको राष्ट्र हित, धारा २५ को सम्पति सम्बन्धी हक तथा धारा ४८(घ) मा रहेको सार्वजनिक सम्पतिको सुरक्षा र संरक्षण गर्नु नागरिकको कर्तव्य हुने

३४६

व्यवस्था तथा समग्रमा संवैधानिक नैतिकता समेतको विपरित छ; संविधानसँग बाझिएको भूमि सम्बन्धी ऐनका उल्लेखित प्रावधान तथा सो अन्तर्गत भएका सम्पूर्ण काम कारबाहीहरु प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित हुनु पर्दछ; गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले हदबन्दी छुट प्राप्त गरेको जग्गालाई सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न स्विकृति दिने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको निर्णय सहितका सम्पूर्ण काम कारबाहीहरु उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुनु पर्दछ भनी बहस जिकिर गर्नु भयो।

७. भक्तराज भारती समेतका रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता डा. श्री विजयप्रसाद मिश्र तथा विद्वान अधिवक्ताहरु श्री नवराज तिमिलिसना, श्री उमेश प्रसाद, श्री धर्मराज पौडेल, श्री फणिन्द्र पौडेल, श्री अशोक घिमिरेले प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले साविकमा हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राख्न पाउने छुट लिई चिया बगान सञ्चालन गरी आएको जग्गाको सट्टापट्टा, बिक्री वितरण तथा अन्य कुनै प्रकारले पनि हक हस्तान्तरण गर्न पाउने होईन; हाल गिरीबन्धु टि स्टेटले चिया बगानका लागि हदबन्दी छुट पाएको प्रति कठा करोडौं मूल्य पर्ने जग्गा घडेरी बनाई महँगोमा बिक्री वितरण गरी सो जग्गाको सट्टामा खोलानाला र वन बुट्यानको कमसल जग्गा देखाउने र साविकको उत्पादनशील महँगो जग्गा बिक्री वितरण गरी व्यक्तिगत लाभ लिने अभिप्राय देखिएको छ; यस गैरकानूनी कार्यका विरुद्ध यस अदालतमा दायर भएको ०७५-WO-०६९६ को रिट निवेदनका सन्दर्भमा मिति २०७८/११/२७ मा अन्तरिम आदेश जारी भएको छ; यस अवस्थामा प्रत्यर्थीहरुले हदबन्दी छुटको जग्गा प्लटिङ गरी बेचविखन गर्न सक्ने गरी भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ तथा नियमावलीमा संशोधन गरिएको छ; ०६४-WF-००१४ को लोकबहादुर कन्दड्वा विरुद्ध गिरीबन्धु टि स्टेट समेत भएको रिट निवेदनका सन्दर्भमा पनि मिति २०६५/७/७ मा चिया उद्योगको सीमित प्रयोजनका लागि हदबन्दी छुट दिईएको राज्यको स्वामित्वको जग्गालाई कुनै पनि बहानामा बिक्री वितरण, सट्टापट्टा र स्थानान्तरण गर्न नमिल्ने आशयको आदेश भएको थियो; प्रत्यर्थीहरुको स्वार्थकिन्द्रित भएको भूमि सम्बन्धी ऐनको आठौं संशोधनले हदबन्दी छुटका

जगगाहरु बेचबिखन गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ; यो कपटपूर्ण विधायन हो; सार्वजनिक सम्पतिको रक्षा, देशको आर्थिक समुन्नति, सार्वजनिक सम्पति तथा प्राकृतिक श्रोत साधनको संरक्षण गर्ने राज्यको दायित्वको विषय हो; समग्रमा समाजवाद उन्मुख शासन प्रणालीको धारणा विपरित काम कारवाही भएको छ; संविधानको मर्म र भावना विपरित अमुक व्यापारिक घरानालाई फाईदा पुर्ने गरी भएको कानूनको संशोधन भूमि सम्बन्धी ऐनको प्रस्तावनाको मर्म तथा हदबन्दीको सिद्धान्त तथा विधिको शासन समेतको वर्खिलापमा छ; विगतमा राज्यको सम्पत्ति अदालतले जोगाएको थुप्रै उल्लेखनीय दृष्टान्तहरु रहेका छन्; अहिले पनि सार्वजनिक सम्पत्ति जोगाउनमा न्यायपालिकाले भूमिका खेलनुपर्ने अवस्था आएको छ; संविधानसँग बाझिने गरी भएको संशोधन अनुसारको भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ग. को प्रतिबन्ध्यात्मक वाक्यांश (१) र (२) तथा भूमि सम्बन्धी नियमावली, २०२१ को नियम १६क. समेतलाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर गरिनु पर्दछ; साथै गिरीबन्धु टि स्टेटलाई जगगा सद्वापटा, बिक्री वितरण गर्न दिने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको मिति २०७८/१/१३ को गैरकानूनी निर्णय र सो बमोजिमका काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुनु पर्दछ; गिरीबन्धु टि स्टेटको नाममा रहेको जगगा व्यक्ति विशेषले फाईदा लिने गरी बिक्री वितरण, सद्वापटा नगर्नु, नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरुको नाममा प्रतिषेधको आदेश समेत जारी हुनु पर्दछ; र उद्योग सञ्चालन हुन नसक्ने यस्ता प्रकृतिका जगगाहरु नेपाल सरकारको नाममा नै फिर्ता गर्ने गरी प्रत्यर्थीहरुको नाममा परमादेश समेत जारी हुनु पर्दछ भनी बहस जिकिर गर्नुभयो।

८. रिट निवेदक ओमप्रकाश मिश्रको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण नेउपानेले प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.लाई हदबन्दी छुट दिएको जगगामा सो प्रा.लि.को भोगाधिकारसम्म रहने हो, स्वामित्व नै रहने भन्ने होईन; साविकको व्यवस्था अनुसार हदबन्दीको जगगा बेचन, धितो राख ऋण तिर्न, सद्वापटा गर्न, स्वामित्व हक हस्तान्तरण गर्न पाईदैनथयो; हाल हदबन्दी सिद्धान्तसमेतको विपरित हुने गरी भूमि सम्बन्धी कानूनहरुमा भएका संशोधनले यस्ता जगगाहरुको बिक्री वितरण, सद्वापटा, हक हस्तान्तरण गर्न पाउने व्यवस्था

मेरि

गर्नु आफैमा दुःखद कुरा हो; चिया उद्योग कायम रहेसम्म हदबन्दीमा छुट दिईएका त्यस्ता सार्वजनिक जग्गा कुनै बहानामा पनि सट्टापट्टा गर्न वा बिक्री वितरण गर्न नपाईने कानूनको मकसद रहेको छ; राष्ट्रहित विपरीतका कार्यले भूमि सम्बन्धी ऐनको मूल उदेश्य पराजित हुने अवस्था छ; भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ ग. को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले सरकारी सम्पत्तिलाई कम्पनी विघटन भएमा वा लिक्विडेशनमा गएपछि त्यो सम्पत्ति बिक्री गर्न पाउने भनी गरेको व्यवस्था मूल ऐनको दफा १२(ड) सँग बाझिन गएको छ; विवादित प्रावधान नेपालको संविधानको धारा १८(१), २५(१) र ३३ विपरीत छ; यो व्यवस्था उचित र न्यायपूर्ण छैन; सरकारी सम्पत्ति हानी नोकसानी गर्ने उद्देश्यले संशोधन गरिएको विवादित दफा १२(ग) को प्रावधान प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिनु पर्दछ भनी बहस जिकिर गर्नु भयो।

९. प्रत्यर्थी सरकारी निकायहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मीले कृषि उद्योगको रूपमा स्थापित चिया उद्योगलाई अनुत्पादक भएको जग्गा बिक्री गरी सो बराबर उत्पादनशील स्थानमा खरीद गर्न पाउने गरी सरकारले शर्त सहित सट्टापट्टा, स्थानान्तरणका लागि स्विकृति दिएको हो; कुनै पनि उद्योग तथा कम्पनी लिक्विडेशनमा जाँदा मात्रै दायित्व फर-फारक गर्ने प्रयोजनका लागि सम्पत्ति बिक्री वितरण, सट्टापट्टा, हक हस्तान्तरण गर्न पाउने भनी अन्तिम विकल्पको रूपमा यो व्यवस्था गरिएको हो; भूमि सम्बन्धी ऐनमा भएको आठौं संशोधनलाई कपटपूर्ण भन्न मिल्दैन; कानून संशोधन गर्ने, परिमार्जन गर्ने विषय संसदको क्षेत्राधिकारको विषय हो; रिट निवेदकले राष्ट्रहित, आर्थिक समृद्धि तथा समाजवाद उन्मुख राज्य व्यवस्था विपरित भएको भन्न गोश्वारा दावी मात्रै हो; संविधानको कुनै प्रावधानसँग बाझिएको कुरा प्रष्ट गरिएको छैन; संसदबाट भूमि सम्बन्धी ऐनमा कानूनबमोजिम भए गरेको संशोधन र सो बमोजिमका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरु कानूनसम्मत छन्; रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भनी बहस जिकिर गर्नु भयो।

१०. प्रत्यर्थी कोशी प्रदेश सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्रबहादुर बस्नेत तथा विद्वान अधिवक्ता श्री रामदत्त ओझाले प्रस्तुत

मेरि

लिख्य

विवादको विषयमा कोशी प्रदेश सरकारको कुनै संलग्नता रहेको छैन; वर्तमान संविधानले भूमि व्यवस्थापनको विषय संघ र प्रदेशको साझा अनुसूची अन्तर्गत व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा साझा विषयमा कानून बनाउँदा संघीय सरकारले प्रदेश सरकारसँग समेत समन्वय र परामर्श लिईनुपर्ने भनी अनुरोध गरी केन्द्र सरकारलाई पत्राचार गरिएको छ भनी जिकिर गर्नु भयो। प्रत्यर्थीहरु मध्ये बागमती प्रदेशका मुख्य न्यायाधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्र प्रसाद नेपाल, मधेश प्रदेश सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान मुख्य न्यायाधिवक्ता श्री वीरेन्द्रकुमार ठाकुरले प्रदेश सरकारको कुनै संलग्नता नरहेको, निवेदनमा उठाईएका विषयवस्तु नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालय तथा निकायहरुबाट भएका निर्णयको कार्यान्वयन तथा ऐनको संशोधनसँग सम्बन्धित रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस जिकिर गर्नु भयो।

११. प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.का तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरु श्री शम्भु थापा, श्री हरिहर दाहाल, श्री रमनकुमार श्रेष्ठ, श्री सतिशकृष्ण खरेल, श्री टिकाराम भट्टराई, डा. श्री भीमार्जुन आचार्य, तथा विद्वान अधिवक्ताहरु श्री भीष्मप्रसाद पौडेल, श्री कृष्ण प्रसाद भण्डारीले बहस जिकिर गर्नु भयो। वहाँहरुले विवादित जग्गा सार्वजनिक वा सरकारी होईन; २०२९ सालको राजपत्रले हदबन्दीमा छुटसम्म दिएको गिरीबन्धु कम्पनीको नामको जग्गा हो; २०१९ सालको संविधानको परिवेशमा आएको भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लाई वर्तमान सन्दर्भबाट हेरिनु हुदैन; भूमि सम्बन्धी ऐन, कानूनहरु नेपालको संविधानको कुन धारासँग कसरी बाझिएको हो भनी रिट निवेदकले स्पष्ट रूपमा दावी लिन सकेको देखिदैन; कानून बनाउने, भईरहेको कानूनलाई संशोधन गर्ने कार्य संसदको सक्षमता तथा विधायिकी वुद्दिमताको विषय हो; आठौं संशोधन केवल गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को स्वार्थलाई हेरेर गरिएको होईन; दफा १२८. विधायिकी नीतिको विषय हो; यो प्रावधान अरुका हकमा समेत सान्दर्भिक बन्दछ; विवादित संशोधन समयसापेक्ष छ, जग्गा सट्टापट्टा, वेचविखन गर्न पाउने सहज अवस्था नभई लिक्वीडेशन, खारेजी जस्ता विशेष अवस्थामा कैयन प्रकृया पूरा गरेपछि मात्र सो कार्य हुन सक्छ; कपटपूर्ण

लिख्य

श्रीमद्

विधायन हुनलाई संवैधानिक सीमा नाघेर कानून बनाएको अवस्था हुनु पर्दछ, त्यसप्रकारको अवस्था अहिले देखिएको छैन; विधायिकाले संविधानको सीमाभित्र रही आवश्यकतानुसार कानून संशोधन तथा परिमार्जन गर्न सक्ने नै हुन्छ; विवादित संशोधन तथा सो बमोजिम भएका काम कारबाहीहरु कानूनसम्मत छन्; रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको बहस जिकिर समेत सुनियो।

१२. अब यसमा निम्नानुसारका प्रश्नमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो:

क. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको आठौं संशोधन बमोजिम थप गरिएको दफा १२ग. र दफा १२(ड) को प्रावधान तथा भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ को नियम १६क. र सो नियमावलीको अनुसूची ५क. नेपालको संविधानमा रहेका कुनै प्रावधान प्रतिकूल छन् वा छैनन्? उल्लिखित प्रावधानलाई अमान्य र बदर घोषित गर्नु पर्ने वा नपर्ने के हो?

ख. प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले हदबन्दी छुट पाएको जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति दिने गरी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट भएको निर्णय लगायतका काम कारबाहीहरु कानून अनुकूल छन् वा छैनन्? उल्लिखित निर्णय एवम् काम कारबाही बदर हुने वा नहुने के हो?

ग. रिट निवेदकको मागबमोजिम प्रत्यर्थीको नाममा उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेध लगायतका रिट आदेश जारी हुने हो वा होईन?

१३. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको आठौं संशोधन बमोजिम थप गरिएको दफा १२ग. र दफा १२(ड) को प्रावधान तथा भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ को नियम १६क. र सो नियमावलीको अनुसूची ५क. नेपालको संविधानमा रहेका कुनै प्रावधान प्रतिकूल छन् वा छैनन्? उल्लिखित प्रावधानलाई अमान्य र बदर घोषित गर्नु पर्ने वा नपर्ने के हो? भन्ने पहिलो प्रश्नको सर्वप्रथम निरूपण गर्नु आवश्यक देखिन्छ। सो प्रश्नको निरूपणका लागि विवादित कानूनी प्रावधानहरु यहाँ उधृत गर्नु सान्दर्भिक हुनेछ।

१४. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७ मा जग्गावालाको हैसियतले नेपाल भरमा जम्मा १० विगाहामा नबढ्ने गरी तराई क्षेत्रमा १० विगाहा, काठमाडौं

श्रीमद्

३४

उपत्यकामा २५ रोपनी र अन्य पहाडी क्षेत्रमा ७० रोपनी जग्गा राख्न पाउने व्यवस्था गरेको छ। साथै, घरबारीका लागि तराईमा १ विंगाहा, काठमाडौं उपत्यकामा ५ रोपनी र अन्य पहाडी क्षेत्रमा ५ रोपनी थप जग्गा राख्न पाउने व्यवस्था समेत रहेको देखिन्छ। उल्लेखित हदमा बढ्ने गरी कुनै जग्गा प्राप्त गर्न नपाउने व्यवस्था ऐनको दफा १० मा रहेको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को खण्ड (ड) मा: “नेपाल सरकारले सूचित आदेशद्वारा तोकिदिएको कृषि उद्योगको काममा तोकिएको शर्तअनुसार लगाइएको सोही आदेशमा तोकिएको हदसम्मको जग्गा, त्यस्तो शर्तअनुसार सो काममा रहेसम्म” अधिकतम हदबन्दीमा छुट पाउने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सोही ऐनको दफा १५ मा हदबन्दी छुट पाएको अवस्थामा बाहेक दफा ७ ले तोकेको अधिकतम् हदभन्दा बढी भएको जग्गामा जग्गावालाको हक तथा अधिकार स्वतः समाप्त भएको मानिने प्रावधान समेत रहेको देखिन्छ।

१५. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ मा गरिएको आठौं संशोधनबाट थप गरिएको दफा १२ग. मा निम्नानुसारको प्रावधान रहेको देखिन्छ:

दफा १२ग: “यस ऐन बमोजिम जारी भएको सूचित आदेश बमोजिम खरिद गरेका जग्गा सम्बन्धित उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी, आयोजना, शिक्षण संस्था वा अन्य कुनै पनि संस्थाले कसैलाई पनि बिक्री वितरण गर्न वा कुनै प्रकारले हक हस्तान्तरण गर्न वा सट्टापट्टा गर्न पाउने छैन। तर,

- (१) त्यस्तो उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था कुनै कारणले विघटन भएमा वा लिक्वीडेशनमा गएमा त्यस्तो उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको दायित्व फरफारक गर्ने प्रयोजनका लागि यस ऐनको अधीनमा रही नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा बिक्री वितरण गर्न बाधा पारेको मानिने छैन।
- (२) नेपाल सरकारको सूचित आदेशद्वारा तोकिएको हदबन्दीभित्रको जग्गामा स्थापित कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था अन्यत्र स्थानान्तरण गर्नु पर्ने वा सट्टापट्टा गर्नु पर्ने उचित र पर्याप्त कारण देखाई दिएको निवेदन मनासिब देखिएमा त्यस्तो कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाले भोगचलन गरिरहेको जग्गा यस ऐनको अधीनमा रही नेपाल सरकारले तोकेको शर्त बमोजिम अर्को ठाउँमा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरणको लागि स्वीकृति दिन सक्नेछ”।

३५

१६. रिट निवेदनमा प्रश्न उठाइएको भूमि सम्बन्धी नियमावली, २०२१ को नियम
१६क. मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको देखिन्छः

नियम १६क. जग्गा सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण गर्न निवेदन दिन सक्नेः (१)
ऐनको दफा १२ग. को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (२) बमोजिमका कृषि
फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाले भोगचलन गरिरहेको जग्गा सद्वापद्वा वा
स्थानान्तरण गरी अन्य स्थानमा त्यस्तो कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा
संस्था सञ्चालन गर्न चाहेमा देहायका विवरण तथा कागजात संलग्न गरी अनुसूची-
५क. बमोजिमको ढाँचामा विभागमा निवेदन दिन सक्नेछः

- (१) जग्गा सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण गर्नु परेको उचित र प्रर्यास कारण तथा
सोलाई पुष्टि गर्ने कागजात,
- (२) सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण गर्दा त्यस्तो कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी
वा संस्थाको उद्देश्य विपरीत नहुने गरी सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण गर्ने
प्रतिबद्धता,
- (३) भूउपयोग सम्बन्धी प्रचलित कानूनको अधीनमा रही भूउपयोग गर्ने र
सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण पश्चात साविकको उत्पादन नघट्ने गरी प्रस्तावित
जग्गा खरिद गर्ने योजना तथा कबुलियतनामा,
- (४) साविकमा आफूले उपयोग गरेको जग्गा भन्दा कम क्षेत्रफल जग्गा खरिद
नगरिने सुनिश्चितता सहितको कबुलियतनामा,
- (५) यो नियम प्रारम्भ हुँदाका बखत उपलब्ध गराउँदै आएको रोजगारीको
सझ्याभन्दा कम नहुने कबुलियतनामा,
- (६) सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण गर्दा सद्वापद्वा वा स्थानान्तरण भई जाने स्थानको
वातावरणीय प्रभावका सम्बन्धमा प्रचलित कानून बमोजिम स्वीकृत
वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन,
- (७) त्यस्तो कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्था दर्ता गर्ने निकायको
सिफारिस पत्र।
- (८) उपनियम (१) मा उल्लिखित विवरण तथा कागजातहरु निवेदनसाथ संलग्न भए वा
नभएको सम्बन्धमा विभागले जाँच गर्नु पर्नेछ।
- (९) उपनियम (२) बमोजिम जाँच गर्दा उपनियम (१) मा उल्लिखित विवरण तथा
कागजातहरु संलग्न रहेको नदेखिएमा सात दिनभित्र आवश्यक विवरण तथा

मेरि

कागजातहरु पेश गर्न सम्बन्धित कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थालाई सूचना दिनु पर्नेछ ।

- (४) उपनियम (२) बमोजिम जाँच गरेपछि वा उपनियम (३) बमोजिम विवरण तथा कागजात प्राप्त भएपछि विभागले आवश्यकता अनुसार त्यस्तो कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको स्थलगत निरीक्षण गरी निवेदकको माग उपयुक्त रहे वा नरहेको सम्बन्धमा विस्तृत प्रतिवेदन तयार गरी आफ्नो राय सहितको प्रतिवेदन, निवेदन र सो साथ संलग्न विवरण तथा कागजात मन्त्रालयमा पठाउनु पर्नेछ ।
- (५) उपनियम (४) बमोजिम प्राप्त विवरण तथा कागजातको अध्ययन गर्दा निवेदकको माग उपयुक्त देखिएमा मन्त्रालयले स्वीकृतिका लागि सो सम्बन्धी प्रस्ताव नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (६) उपनियम (५) बमोजिम पेश भएको प्रस्ताव उपयुक्त देखिएमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले त्यस्तो कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाको नाममा रहेको जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न आवश्यक शर्त तोकी स्वीकृति दिन सक्नेछ ।
- (७) उपनियम (६) बमोजिम जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति प्राप्त गरेका कृषि फार्म, उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी वा संस्थाले साविकमा प्रयोग गरेको जग्गा त्यस्तो सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण पछि कायम हुने जग्गाधीनीले ऐनको दफा १२ को अधीनमा रही हदबन्दी छुटको स्वीकृति लिनु पर्नेछ” ।

१७. भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ को नियम १६क. को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित अनुसूची ५क. मा जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्ने सम्बन्धमा भूमि व्यवस्थापन तथा अभिलेख विभागमा दिनुपर्ने निवेदनको ढाँचाको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी गरिएको संशोधित कानूनी व्यवस्थाको संवैधानिकता परीक्षण गर्नु यस विवादको एउटा महत्वपूर्ण विषयवस्तु रहेको पाइयो ।

१८. विधायिकाद्वारा निर्माण गरिएको कानून सामान्यतया: संविधान अनुकूल नै निर्माण भएका हुन्छन् भनी अदालतले अनुमान गर्दछ । विधायिकाद्वारा जारी भएको ऐन संविधान अनुकूल नै बनेका हुन्छन् भन्ने मान्यतालाई आत्मसात् गरेर विवादहरुको न्यायिक निरूपण समेत गर्ने गरिन्छ । यदाकदा, संविधानमा रहेका प्रावधान विपरित पनि विधायिकाबाट ऐनको निर्माण हुन पुगदछन् । त्यस अवस्थामा मूल कानूनको रूपमा रहेको संविधानको सर्वोपरिता कायम राखका

मेरि

लागि

लागि विधायिकाद्वारा निर्मित ऐनमा रहेका संविधानसंग बाझिएका प्रावधानलाई यस अदालतबाट अमान्य र बदर घोषित गर्नु पर्ने अवस्था समेत रहन्छ। यही प्रयोजनका लागि नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (१) मा कानूनको संवैधानिकता परीक्षण गर्ने न्यायिक पुनरावलोकन सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको हो। यस व्यवस्था अनुसार कुनै कानूनलाई असंवैधानिक भनी अमान्य र बदर घोषित गर्दा भने पर्यास र बस्तुगत आधार र कारण विधमान रहेको हुन आवश्यक हुन्छ। केवल शंका, अनुमान वा व्यवहारिक सुविधा वा असुविधालाई मात्र हेरेर विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनलाई अमान्य घोषित गर्न मिल्दैन। विवादित प्रश्नको रूपमा उल्लेख गरिएको कानून कसरी, के कारण र आधारमा संविधानको कुन प्रावधानसंग बाझिएको हो भन्ने कुरा प्रमाणित गर्ने दायित्व पनि सो कुराको दावी गर्ने (रिट निवेदक) पक्षमा नै रहन्छ।

१९. नेपालको संविधानले सम्पत्ति सम्बन्धी हकलाई निरपेक्ष हक (Absolute Right) को रूपमा नभै कानूनबमोजिम नियमन हुने हकको रूपमा स्वीकार गरेको छ। यसको तात्पर्य, कानूनद्वारा सम्पत्ति सम्बन्धी हकलाई नियमन र व्यवस्थित गर्न सकिन्छ भन्ने हो। भूमि सम्बन्धी कानून पनि व्यक्तिको सम्पत्ति सम्बन्धी हकलाई नियमन र व्यवस्थापन गर्ने एउटा महत्वपूर्ण कानून हो। मुलुकको आर्थिक विकासमा द्रुतर गति ल्याउन भूमिबाट निष्क्रिय पूँजी र जनसंख्याको भार झिकी अर्थ व्यवस्थाको अन्य क्षेत्रमा लगाउन, कृषियोग्य भूमिको न्यायोचित वितरण र कृषि सम्बन्धी आवश्यक ज्ञान र साधन सुलभ गराई भूमिमा आश्रित वास्तविक किसानहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन, कृषि उत्पादनमा अधिकतम बृदि गर्ने प्रोत्साहन प्रदान गरी सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्ने उद्देश्यले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ जारी भएको देखिन्छ। लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुसार समतामूलक र उत्पादनशील समाज निर्माण गर्ने अभिप्राय समेत भूमि सम्बन्धी कानूनमा परिलक्षित छन्। भूमि उपर सीमित सम्भान्त व्यक्तिहरूको एकाधिकार वा आधिपत्यको अन्त्य गरी सम्पत्तिको न्यायोचित वितरण हुने अवस्था कायम गर्ने उद्देश्यले जग्गाको हदबन्दी सम्बन्धी व्यवस्थाहरू गरिएका हुन्। यो विधायिकी

लागि

श्रीम.

बुद्धिमत्ता वा तजविज (Legislative Wisdom) को विषय पनि हो। भूमि व्यवस्थापनको विषयमा विधायिकाले ऐन निर्माण गरी निर्धारण गरेको कुरालाई सोही रूपमा हेर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ¹।

२०. प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा भूमि सम्बन्धी (आठौं संशोधन) ऐनले गरेको व्यवस्थाका सम्बन्धमा रिट निवेदकहरूले संवैधानिकता सम्बन्धी प्रश्न उठाएको देखिन्छ। तर संविधानको यो यस प्रावधानसंग यसरी, यस कारणले संशोधित ऐनको प्रावधान बाझियो भनी प्रष्ट र किटानी रूपमा जिकिर लिन सकेको देखिदैन। नेपालको संविधानको धारा ४ बमोजिमको समाजवाद उन्मुख राज्यको अवधारणा, धारा ५ अनुसारको आर्थिक समुन्नति र समृद्ध नेपालको राष्ट्रिय हितका आधारभूत विषय, सामाजिक न्याय तथा समाजवादको मूल्य पद्धति लगायत नेपालको संविधानको धारा १६, १७, १८, २५(३), (४), (५), २९, ३०, ३३, ३४, ४२, ४३, ४८ (घ), ५० (३), ५१ (ड), ५१ (छ), (८), (९), (१०), ५१(छ) समेतका प्रावधान प्रतिकूल हुनेगरी ऐनमा संशोधन गरिएको छ भनी रिट निवेदकले जिकिर लिएको देखिन्छ। संविधानका धैरैवटा धारा उपधाराहरूको उल्लेखन भएपनि उल्लिखित प्रावधानसंग भूमि सम्बन्धी आठौं संशोधन ऐनका व्यवस्था यसरी बाझियो भनी वस्तुगत रूपमा तार्किक कारण र आधार उल्लेख गर्न सकेको देखिदैन। अमूर्त वा कताकता टाढाको सम्बन्ध जस्तो प्रतित हुने बुँदाहरू उल्लेख गरेको आधारमा विधायिकाले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रको विषयमा आफ्नो बुद्धिमत्ता

श्रीम.

1 रिट निवेदक अधिवक्ता दिपक विक्रम मिश्र विरुद्ध सर्वोच्च अदालत समेत, उत्प्रेषण परमादेश (०७८-WC-०००३४) को सन्दर्भमा यस अदालतको संवैधानिक इजलासवाट: “मुलुकमा के कस्तो नयाँ कानून बनाउने वा भईरहेको कानूनमा के कस्तो संशोधन वा परिमार्जन गर्ने भन्ने विषय कानून निर्माता वा विधायिकी बुद्धिमत्ता एवं क्षेत्राधिकार (Legislative wisdom or exclusive legislative competence) को विषय हो। संविधान विपरित नहुने गरी कानून निर्माण गर्न विधायिका सक्षम रहन्छ, के कुन उद्देश्य र प्रयोजनका लागि के कस्तो कानून निर्माण गर्ने भन्ने विषय कानून निर्माताको स्वविवेकीय विषय हो। कानून निर्माताले कुनै उद्देश्यले कुनै कानून निर्माण गर्दछ र संविधान विपरित नभएमा त्यस्तो कानूनको औचित्यमा प्रवेश गरी न्यायिक पुनरावलोकन गर्न मिल्दैन” भनी व्याख्या भएको समेत देखिन्छ।

श्रीम.

३४८

प्रयोग गरी निर्माण गरेको ऐनलाई असंवैधानिक भनी घोषित गर्नु मनासिव हुँदैन। भूमि सम्बन्धी नियमहरू, २०२१ को नियम १६क, तथा अनुसुची ५क. मा रहेका प्रावधानहरू समेत ऐनले प्रदान गरेको अछितयारी बमोजिम निर्माण भएका देखिन्छन्। यसलाई संविधानका प्रावधान प्रतिकूलको व्यवस्था भनी मान्न सकिने मनासिव कारण देखिदैन। त्यसैले, भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ग, १२ड, भूमि सम्बन्धी नियमहरू, २०२१ को नियम १६क, अनुसुची ५क. लगायतका प्रावधानहरू नेपालको संविधानमा रहेका प्रावधानसँग बाझिएको अवस्था नदेखिँदा सो भूमि सम्बन्धी ऐन र नियममा रहेका विवादित प्रावधानलाई अमान्य र बदर भनी घोषित गरिरहन परेन।

२१. अब प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले हदबन्दी छुट पाएको जग्गा सद्वापद्मा वा स्थानान्तरण गर्न स्वीकृति दिने गरी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट भएको निर्णय लगायतका काम कारबाहीहरू कानून अनुकूल छन् वा छैनन्? उल्लिखित निर्णय एवम् काम कारबाही बदर हुने वा नहुने के हो? भन्ने प्रश्नमा विचार गर्नु पर्ने हुन आएको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ को खण्ड (ड) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी २०२९ साल पौष ११ गतेको राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी मन्त्रिपरिषदको निर्णयबाट तत्कालीन श्री ५ को सरकारले गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.लाई जम्मा ५०० विगाहासम्म जग्गा “चिया उद्योगको काममा रहेसम्म” उक्त कम्पनीलाई हदबन्दीमा छुट दिएको देखिन्छ। सोही गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को नाममा दर्ता कायम रहेको मध्येको झापा जिल्ला साबिक अनारमनी गा.वि.स. वडा नं. १ हाल बिर्तामोड नगरपालिका वडा नं. ६ मा रहेको ३४३ विगाहा १९ कट्ठा १२ धुर जग्गा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको मिति २०७८/१/१३ को निर्णयले “प्रदेश नं. १ भित्र अन्य स्थानमा स्थानान्तरण/सद्वापद्मा गर्न स्वीकृति दिने” निर्णय गरिएको देखियो। यसरी स्वीकृति दिने निर्णय गर्दा विभिन्न नौ बुँदाका शर्तहरू समेत उल्लेख गरिएकोसम्म देखिन्छ। कहाँ कुन ठाउँको, कति क्षेत्रफलको जग्गासँग सद्वापद्मा गर्ने वा कसरी जग्गा स्थानान्तरण गर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषदको मिति २०७८/१/१३ को निर्णय लगायत मिसिल संलग्न कुनै

३४९

पनि कागजातबाट खुल्न आएको पाइएन। यसका अतिरिक्त, जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्नु परेको उचित र प्रयास कारण खुलाईएको र सोलाई पुष्टि गर्ने आधार विद्यमान रहेको देखिएन। सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्दा गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि. स्थापनाको उद्देश्य अनुकूल हुने कुरा सुनिश्चित गरिएको पनि पाइएन। स्थानान्तरण गर्ने जग्गाको सुनिश्चितता नै नरहेको हुँदा साबिकको उत्पादन घट्ने अवस्था छैन भनी मान्न सकिने अवस्था देखिदैन। प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले उपयोग गरेको जग्गा भन्दा कम क्षेत्रफल जग्गा खरिद नगरिने कुराको सुनिश्चितता रहेको पनि देखिएन। हाल प्रत्यर्थी प्रा.लि.ले उपलब्ध गराउँदै आएको रोजगारीको सङ्ख्या भन्दा कम नहुने कुराको प्रत्याभूति रहेको समेत देखिदैन। कहाँको, कुन जग्गासंग सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गरिने हो भन्ने कुरा नै अनिश्चित रहेको देखिएको हुँदा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण भई जाने स्थानको वातावरणीय प्रभावका सम्बन्धमा प्रचलित कानून बमोजिम वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन हुनुपर्ने पक्ष सम्पूर्ण रूपमा अनुत्तरित रहेको देखिन्छ। यसरी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको मिति २०७८/१/१३ को निर्णयमा उल्लेख भएका शर्तहरूलाई समग्रमा हेर्दा पछि क्रमशः पुरा गर्नुपर्ने गरी “केही उधारो र केही अमूर्त प्रकृतिका शर्तहरू” उल्लेख गरेको भनी मान्नु पर्ने अवस्था देखिन आयो।

२२. जुन कार्य प्रत्यक्ष रूपमा गर्न मिल्दैन, सो कार्य अप्रत्यक्ष रूपमा पनि गर्न मिल्दैन। भूमि सम्बन्धी ऐनले गरेको हदबन्दी सम्बन्धी व्यवस्था सामान्य र समान रूपमा सैलाई लागु हुने कानूनी व्यवस्था हो। ऐनद्वारा घोषित अपवाद अवस्थामा बाहेक निर्धारित हदबन्दी भन्दा बढी भएको जग्गा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को परिच्छेद ४ (दफा १३ देखि १८) बमोजिमको प्रकृया अपनाएर नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायले जग्गा प्राप्त गर्नु पर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। कुनै कम्पनी वा संघ संस्थालाई जुन प्रयोजनका लागि जग्गामा हदबन्दी छुट दिइएको हो, त्यस्तो जग्गा सो बाहेक अन्य प्रयोजनमा लगाउन पाइदैन। बिक्री वितरण, सट्टापट्टा वा स्थानान्तरणको नाममा हदबन्दी छुटको जग्गा वा भूमिको व्यापारीकरण गर्न

मिल्दैन

मिल्दैन। हदबन्दी छुट पाउद्धा राज्यले तोकेको शर्त बमोजिम भोगचलन वा उपयोग नगरिएका जग्गा राज्यले प्राप्त गर्नु प्रदेश। त्यस प्रकारको हदबन्दी भन्दा बढी जग्गालाई राज्यको सम्पत्ति मान्नु पर्ने हुन्छ।

२३. प्रत्यर्थी मध्येको गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.लाई जम्मा ५०० विगाहासम्म जग्गा “चिया उद्योगको काममा रहेसम्म” हदबन्दीमा छुट दिएको देखिन्छ। यसरी चिया खेती प्रयोजनका लागि हदबन्दीमा छुट दिनुको पछाडि देशमा चिया उत्पादन परिमाण बृद्धि गरी आत्मनिर्भर बन्ने तथा चिया निर्यात गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा टेवा पुर्याउने उद्देश्य अन्तर्निहित रहेको देखिन्छ। यसको तात्पर्य कुनै प्रा.लि. खडा गरिएको कुरालाई नै हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राख पाउने बहाना बन्न दिनु हुँदैन। प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.लाई हदबन्दी छुटको सुविधा प्रदान गर्दा नै “चिया उद्योगको काममा रहेसम्म” भनी शर्त तोकी छुट दिइएको अवस्था देखिएकाले चिया खेती वा चिया उद्योगको कामका लागि बाहेक अन्य कुनैपनि कामका लागि सो जग्गाको प्रयोग गर्न मिल्ने देखिदैन। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ख. मा “यस ऐन बमोजिम जारी भएको सूचित आदेश बमोजिम हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा प्राप्त गरेका उद्योग, प्रतिष्ठान, कम्पनी, आयोजना, शिक्षण संस्था वा अन्य कुनै पनि संस्थाले सो आदेशमा तोकिएको शर्त बमोजिम जुन प्रयोजनका लागि प्राप्त गरेको हो सोही प्रयोजनको लागि मात्र त्यस्तो जग्गा प्रयोग गर्नु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। तर प्रस्तुत विवाद सम्बन्धी समग्र कागजात अभिलेख तर्फ दृष्टिगत गर्दा गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को नाममा दर्ता कायम रहेको विवादित ३४३ विगाहा १९ कठा १२ धुर जग्गा चिया उद्योगकै लागि सद्वापद्वा गर्न भनी मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७८/१/१३ को निर्णयले स्वीकृति दिइएको रहेछ भनी मान्न सकिने वस्तुगत आधार देखिएन। रिट निवेदक पक्षबाट उल्लिखित जग्गा प्लटिङ गरी घडेरीको रूपमा बिक्री गर्ने (Real Estate Business चलाउने) उद्देश्यले सद्वापद्वाका लागि स्वीकृति दिइएको हो भन्ने जिकिर लिइएको देखिन्छ। विवादित निर्णयको पृष्ठभूमि र सान्दर्भिक परिस्थिति तर्फ

मिल्दैन

[Signature]

दृष्टिगत गर्दा “Real Estate Business” का लागि हदबन्दी छुट पाएको जग्गा प्रयोग गर्न लागेको होइन भनी मान्न सकिने अवस्था देखिदैन।

२४. हदबन्दी छुट पाएको जग्गा मध्येबाट यही प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.ले भगिनी संस्था (Sister Company) को रूपमा रहेको नाज टि स्टेटलाई मिति २०५२/२/८ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट ५१ विगहा जग्गाको शेयर लगानीको रूपमा हक हस्तान्तरण र नामसारी गरेको र मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६०/३/१६ को निर्णयले उक्त जग्गा बिक्री गर्न स्वीकृति दिएको समेत देखियो। सो जग्गा बिभिन्न व्यक्तिलाई बिक्री गरिसकिएको भन्ने समेत देखिन्छ²। भूमि सम्बन्धी ऐनले यसरी कृषि (चिया) उद्योग प्रयोजनका लागि हदबन्दीमा छुट सुविधा दिइएको जग्गाको बिक्री वितरण, व्यापारीकरण गर्ने अनुमति प्रदान गर्दैन। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७ बमोजिमको हदबन्दी लागू भएको जग्गाको सम्बन्धमा कसैले जग्गावालाको हक हदबन्दी सम्बन्धी कानून लागू हुनुभन्दा अगावै प्रचलित नेपाल कानूनले अंशमा हक पुग्ने हकवाला वा अंशियार बाहेक अरु कसैलाई बेचबिखन, दान दातव्य, सट्टापट्टा गरी वा अरु कुनै व्यहोराले हक छाडिदिएको लिखत उल्लिखित ऐनको हदबन्दी सम्बन्धी प्रावधान प्रारम्भ हुँदाको मितिसम्म रजिष्ट्रेशन पास भएको रहेनछ र त्यसरी हक छाडी दिएको जग्गा निज वा निजका परिवारको साथमा कायम रहेको अरु जग्गा मिलाउँदा हदभन्दा बढी हुने रहेछ भने त्यस्तो हक छाडी दिएको लिएकोलाई मान्यता नदिइने र त्यस्तो जग्गा हक छाडिदिने जग्गावालाकै साथमा कायम रहेको मानिने प्रावधान उक्त ऐनको दफा ७ को उपदफा (३) मा रहेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त, भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७ बमोजिमको हदबन्दी लागू भएको क्षेत्रमा

[Signature]

2 यस विषयमा लोकबन्धु कन्दडवाले गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि. समेतका विरुद्ध यस अदालतमा 2064-WF-0014 को उत्प्रेषण परमादेशको रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ। उक्त रिट निवेदन यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मूलतः निज लोकबन्धु कन्दडवामा सार्वजनिक सरोकारको रूपमा रिट निवेदन दायर गर्ने हकदैया नरहेको, रिट निवेदन अनुचित विलम्ब गरी परेको र जग्गा प्लटिङ गरी लिएका तेश्रो पक्षलाई रिट निवेदनमा विपक्षी नवनाएको भन्ने आधारमा मिति २०६५/७/७ गते रिट निवेदन खारेज भएको देखिन्छ।

[Signature]

मुम्प

आफ्नो वा आफ्ना परिवारका सदस्यको साथमा हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा हुने जग्गावालाले त्यस्तो जग्गा प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम अंशमा हक पुग्ने हकवाला अंशियार बाहेक अरु कसैलाई बेचबिखन, दानदातव्य, सद्वापट्टा गरी वा अरु कुनै व्यहोराले दिएको रहेछ भने सो लेनदेनको लिखत रजिष्ट्रेशन पास भएको वा नभएको जे भए तापनि त्यस्तो लेनदेनले मान्यता नपाउने र त्यस्तो जग्गा हक छाडिदिने जग्गावाला कै साथमा कायम रहेको सरह मान्ने प्रावधान समेत भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७(४) मा रहेको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी प्रावधानको तात्पर्य हदबन्दीमा छुट सुविधा पाएको जग्गा प्रथमतः विक्री गर्न मिल्ने देखिदैन; कदाचित विक्री गरिएको रहेछ भने पनि त्यस्तो जग्गा हक छाडिदिने जग्गावाला कै साथमा कायम रहेको सरह मान्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ। ऐनमा रहेको यस प्रकारको प्रावधानलाई कसैको निहित स्वार्थ र सुविधा अनुसार प्रयोग गर्नु उचित होइन। नेपाल सरकारका कुनैपनि निकाय वा पदाधिकारीलाई कानून प्रतिकूल निर्णय गर्न पाउने छुट छैन। कानूनभन्दा माथि कोही पनि हुँदैन, कानून नै सर्वोपरी रहन्छ। यसलाई कानूनको शासनको सामान्य सिद्धान्तको रूपमा पनि बुझन सकिन्छ। तर नेपाल सरकारका विभागीय मन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद तह समेतबाट हदबन्दी सम्बन्धी कानूनको मनसाय प्रतिकूल एकपछि अर्को निर्णय भएको पाइयो। नीतिगत तहबाट हुने यस प्रकारका निर्णयबाट राष्ट्रिय हितको जगेन्ना हुन सक्तैन। प्रत्यक्ष रूपमा गर्न नमिल्ने कार्यको बिषयमा अप्रत्यक्ष रूपमा गर्न पाउने गरी अहिले पुनः २०७८/१/१३ मा ३४३ बिगाहा १९ कष्टा १२ धुर जग्गा “सद्वापट्टा गर्ने” सम्बन्धमा दिइएको अनुमति वा स्वीकृति सर्वथा अनुचित र भूमि सम्बन्धी कानूनले गरेको हदबन्दी सम्बन्धी अवधारणा प्रतिकूल रहेको देखिन्छ।

२५. नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७८/१/१३ को निर्णयमा “सद्वापट्टाको स्वीकृति दिने” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। सामान्य अर्थमा हेर्दा पनि सद्वापट्टाका लागि दिइने बस्तु र लिइने बस्तुको सुनिश्चितता आवश्यक हुन्छ। दिइने बस्तु निश्चित हुने र प्राप्त गरिने बस्तु अनिश्चित रहेको व्यवहारले

मुम्प

“सट्टापट्टाको स्थान” ग्रहण गर्न सक्तैन। कहाँ, कुन ठाउँको, कति क्षेत्रफलको जग्गासंग सट्टापट्टा गर्ने वा कसरी जग्गा स्थानान्तरण गर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७८/१/१३ को निर्णयमा कुनै निश्चित तथ्य विवरण उल्लेख नगरिएको हुँदा सो निर्णयलाई “उधारो शर्तयुक्त निर्णय” भनी मान्नु नै तर्कसंगत हुन्छ। यस अर्थमा हेर्दा विवादित निर्णय “अपरिपक्व प्रकृतिको” रहेछ भन्ने समेत देखिएको छ।

२६. जुनसुकै प्रकारका खेतीका आफ्ना विशिष्टता रहेका हुन्छन्। जुनसुकै बोट विरुवा जहाँसुकै बाँच्न र हुर्कन सक्तैनन्। बोट-विरुवाको जात वा प्रकृति अनुकूल हावापानी, माटो आदि भएमा मात्रै त्यसबाट अपेक्षित उत्पादन प्राप्त हुन सक्छ। चिया खेती पनि त्यस्तै प्रकारको खेती (कृषिमा आधारित उद्योग) हो। झापा जिल्लाको अनारमनी (हाल विर्तमोड) मा रहेको चिया खेती प्रदेश नं. १ (कोशी प्रदेश) भित्र अन्यत्र जुनसुकै स्थानमा हुन सक्तैन भन्ने कुरा सामान्य ज्ञानका आधारमा भन्न सकिने कुरा हो। यसका अतिरिक्त, ३४३ विगाहा १९ कठा १२ धुर चिया खेतीयोग्य जग्गा कोशी प्रदेशभित्र कुनै स्थानमा एकै ठाउँमा उपलब्ध हुन सक्छ वा सक्तैन भन्ने पक्षमा प्रत्यर्थीहरुबाट कुनै तथ्यपरक दृष्टिकोण प्रस्तुत हुन आएको पाइएन। कदाचित् जग्गा उपलब्ध हुने भएको अवस्थामा पनि सो जग्गामा चिया खेती फैलाउन सक्छ वा सक्तैन भन्ने स्वभाविक प्रक्रि उपस्थित हुने देखिन्छ। जग्गाको टुङ्गो नै नलागेको, प्राविधिक परीक्षणको सन्दर्भ नै नजोडिएको, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नभएको र जग्गाको मूल्यका दृष्टिले कुनै धारणासम्म पनि निर्माण गर्न सकिने अवस्था नरहेको स्थितिमा “जग्गा सट्टापट्टा गर्न स्वीकृति दिने” भनी गरिएको निर्णयको औचित्य प्रमाणित हुन सक्ने देखिएन। यस प्रकारका निर्णय र काम कारवाहीबाट अवाञ्छित अनियमितताहरु पैदा हुने र सुशासनको कुरामा अवरोध खडा हुन जाने देखिन्छ। यसलाई न्यायको रोहमा स्वीकार्य बिषय ठान्न सकिदैन।
२७. अतः नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७८/१/१३ को प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.लाई ३४३ विगाहा १९ कठा १२ धुर जग्गा

मृत्यु

सद्वापद्वा गर्न स्वीकृति दिने विवादित निर्णय भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ग. तथा भूमि सम्बन्धी नियमहरु, २०२१ को नियम १६क. लगायतका कानूनी प्रावधान अनुकूल नदेखिएको र अपरिपक्व प्रकृतिको देखिएको हुँदा उक्त निर्णय र सो बमोजिम भए गरिएका सबै काम कारबाही, पत्राचार समेत नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ।

२८. सामान्यतया: हदबन्दी भन्दा बढी भएको जग्गा सरकारले कानूनी प्रकृया पुरा गरेर प्राप्त (जफत) नै गर्नुपर्ने हुन्छ। निश्चित प्रयोजनका लागि हदबन्दी छुट पाएको जग्गा अन्य फरक प्रयोजनमा उपभोग गर्न मिल्दैन। जुन प्रयोजनले हदबन्दी छुट दिएको हो सो प्रयोजन समाप्त भएमा वा निष्कृय रहेमा वा सो प्रयोजनमा जग्गा उपभोग नगरिएमा सो जग्गा प्राप्त गर्नु नेपाल सरकारको अनिवार्य कानूनी कर्तव्य वा जिम्मेवारी हो। यसलाई सरकारको ईच्छाधीन वा स्वेच्छाको बिषय ठान्न मिल्दैन। चिया खेती (उद्योग) का लागि हदबन्दी छुट दिइएको जग्गामा चिया खेती (उद्योग) नै सञ्चालित भएको हुनु पर्दछ। तोकिएको शर्त बमोजिम चिया खेती वा चिया उद्योग नियमित रूपमा सञ्चालन नगरिएको अवस्थामा हदबन्दी भन्दा बढी भएको जग्गा नेपाल सरकारले प्राप्त गर्नु नै पर्दछ। कुनै उद्योग, कृषि आदि प्रयोजनका लागि भनी हदबन्दीमा छुट लिने र सो जग्गा त्यस प्रकारको प्रयोजनमा उपयोग नगरी खाली वा बाँझो राख्ने, वा सो जग्गामा अन्य पेशा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने, अथवा जग्गाको व्यवसाय गर्ने जस्ता छुट कोही कसैलाई पनि हुन सक्तैन। पहिले कृषि उद्योगका लागि भनी हदबन्दीमा छुट लिने र पछि सो जग्गालाई घर जग्गा व्यवसाय (Real Estate Business) वा अन्य कुनै प्रयोजनमा लगाउने कार्य गर्नु कानून अनुकूल हुने देखिदैन। त्यसो गरिएमा भूमि सम्बन्धी कानूनद्वारा परिलक्षित उदेश्य नै परास्त हुन पुगदछ।

२९. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ जारी भई हदबन्दीको व्यवस्था गरिएको अहिले आधा सताव्दी भन्दा बढी अवधि व्यतित भैसकेको छ। आधा सताव्दी अवधिमा पनि हदबन्दी सम्बन्धी बिषयहरु अनिश्चित, अनिर्णित र द्विविधायुक्त

मृत्यु

ऋग्मि.

अवस्थामा कायम राखिएको देखिएबाट सुशासनको मर्म अनुकूल कार्य भएको रहेछ भनी मान्न सकिने अवस्था देखिदैन। विधायिकाले हदबन्दीको दायरा क्रमशः साँघुरो तुल्याउँदै लगेको³ अवस्थामा कुनै “प्रा.लि.” खडा गरेको कुराको आडमा हदबन्दी सम्बन्धी कानूनलाई छल्ने प्रबृत्ति कायम रहनु शोभनीय कुरा हुँदैन। “प्रा.लि.” खडा गरेको कुराको आडमा हदबन्दीको कुरामा छुट पाएकाहरुले जग्गा सट्टापट्टा, बिक्री बितरण गर्न पाउने तर अन्य आम नागरिकहरुले भने त्यस प्रकारको छुट नपाउने अवस्था श्रृजना गरियो भने कानून छल्ने नीतिगत छिद्रहरु तयार हुन जाने र परिणामतः “असमान वा भेदभावको स्थिति” समेत पैदा हुन पुग्ने देखिन्छ। यस पक्षमा भूमि व्यवस्थापनको बिषयसंग सम्बन्धित राज्यका निकायहरुको सुझबुझपूर्ण दृष्टिकोण सहितको कृयाशीलता आवश्यक रहेको देखियो।

३०. अतः माथि विवेचित कुराहरु अनुकूल हुने गरी देहाय बमोजिम गर्नु गराउनु भनी प्रत्यर्थीको रूपमा रहेका नेपाल सरकारका सबै निकायहरु लगायतका अन्य सबै प्रत्यर्थी सार्वजनिक निकायहरुका नाममा नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) बमोजिम परमादेश जारी हुने ठहर्छः

(क) उचित र पर्याप्त कारण परी हदबन्दी भन्दा बढी जग्गाको सट्टापट्टा वा स्थानान्तरणको लागि स्वीकृति प्रदान गर्नु परेको अवस्थामा स्वीकृति प्रदान गर्दा: (१) जग्गाको क्षेत्रफल; (२) चिया उत्पादन हुने क्षमता वा सम्भाव्यताको प्राविधिक विश्लेषण सहितको निश्चित राय; (३) सट्टापट्टा हुने जग्गाको समानुपातिक क्षेत्रफल एकै स्थानमा (एउटै प्लटमा) उपलब्ध हुने कुराको सुनिश्चितता; (४) सट्टापट्टा गरी लिने र दिने दुवै जग्गाको समानुपातिक मूल्य; (५) तत्काल प्रदान गरी आएको रोजगारी संख्या नघट्ने कुराको सुनिश्चितता; (६) सट्टापट्टा गरिने जग्गामा चिया खेती गरिदाको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन; (७) जग्गा सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण गर्नु परेको उचित र प्रयाप्त कारण तथा सोलाई पुष्टि गर्ने

ऋग्मि.

3 साविकमा २५ विगाहा जग्गालाई हदबन्दी छुट दिइएकोमा हाल १० विगहाको हद कायम गरिएको कुरालाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ।

ऋग्मि.

वस्तुगत आधार समेतका समग्र पक्ष यकीन (सुनिश्चित) भएपछि मात्र भूमि सम्बन्धी ऐन लगायत सो सम्बन्धी अवधारणा अनुकूल हुने गरी हदबन्दी भन्दा बढी जग्गाको सट्टापट्टा वा स्थानान्तरण सम्बन्धी कार्यको व्यवस्थापन गर्ने गर्नु गराउनु।

- (ख) हदबन्दी छुट प्रदान गर्दाको अवस्थामा उल्लेख गरिएबमोजिमको (शर्त बमोजिमको) प्रयोजनमा जग्गाको प्रयोग वा उपयोग नगरी फरक (अन्य) प्रयोजनमा उपयोग गरिएको वा जग्गा खाली (बाँझो) राखिएको अवस्थाका जग्गाको पहिचान गरी तत्काल र अनिवार्य रूपमा सो हदबन्दी भन्दा बढी देखिएको जग्गा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम नेपाल सरकारको नाममा प्राप्त गर्नु गराउनु।
- (ग) भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७ को उपदफा (४) बमोजिम भूमिको हदबन्दी लागू भएको क्षेत्रहरूमा सो हदबन्दी लागू भएको मितिसम्म कानून बमोजिम राख्न पाउने अधिकतम् हद भन्दा बढी जग्गा आफ्नो साथमा वा आफ्ना परिवारका साथमा हुने कुनै जग्गावालाले हदबन्दी सम्बन्धी दफा ७ बमोजिमको प्रावधान प्रारम्भ भएपछि त्यस्तो जग्गा नेपाल कानूनले अंशमा हक पुग्ने हकवाला अंशियार बाहेक अरु कसैलाई बेचबिखन, दान दातव्य, सट्टापट्टा गरी वा अरु कुनै व्यहोराले हक छाडी दिएको रहेछ भने सो लेनदेनको लिखत रजिट्रेसन पास भएको वा नभएको जे भए तापनि त्यस्तो लेनदेनलाई दफा ७ को (हदबन्दीको) तात्पर्यको लागि मान्यता नदिइने र त्यस्तो जग्गा हक छाडी दिने जग्गावालाकै साथमा कायम रहेको सरह मानी दफा ७ को प्रावधान लागू हुने (हदबन्दीको प्रावधान लागू हुने) देखिन्छ। तसर्थ, गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.को हदबन्दी प्रयोजनका लागि जग्गाको क्षेत्रफल गणना गर्दा २०६० सालको निर्णय बमोजिम हस्तान्तरण गरिएको ५१ बिगाहा जग्गालाई समेत कूल हदबन्दी क्षेत्रफल कायम गर्ने प्रयोजनका लागि

[Signature]

गणना गर्नु^४ र तदनुसार गणना गर्दा हदबन्दी भन्दा बढी देखिएको र चिया उघोगको काममा उपयोगमा नरहेको प्रत्यर्थी गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि.का नाममा रहेका जग्गा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम नेपाल सरकारका नाममा प्राप्त गर्नु गराउन्।

३१. मिति २०७८/१/१३ मा नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) बाट प्रस्तुत विवाद सम्बन्धी निर्णय भएपछि मिति २०७८/१०/२३ मा कोशी प्रदेश सरकारबाट उल्लिखित विषयमा प्रश्न उठाई निर्णय गरेको प्रसंग समेत लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको पाइयो। नेपालको संविधानको अनुसूची ५ मा रहेको संघको अधिकार सूचीको प्रकरण २९ मा “भूउपयोग नीति”, अनुसूची ६ मा रहेको प्रदेशको अधिकार सूचीको प्रकरण १६ मा “भूमि व्यवस्थापन, जग्गाको अभिलेख” र अनुसूची ७ को संघ तथा प्रदेशको साझा अधिकार सूचीमा “भूमि नीति र सो सम्बन्धी कानून” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। संघीयताको अवधारणालाई कार्यान्वयनमा ल्याउन गरिएको राज्य संरचना र शक्तिको बाँडफाँड अनुसार “भूमि व्यवस्थापन, जग्गाको अभिलेख, भूमि नीति र सो सम्बन्धी कानून” निर्माण गर्ने कुरामा प्रदेशहरूमा समेत अधिकार रहेको देखिन्छ। तर संघीय तहबाट भूमि सम्बन्धी ऐनमा आठौं संशोधन गर्दा प्रदेश सरकारसंग सामान्य परामर्श पनि गरेको देखिएन। नेपालको संविधानले समन्वय र सहकार्यको मान्यतामा आधारित संघीय संरचनाको व्यवस्था गरेको हुँदा यस प्रकारका नीतिगत व्यवस्थापनका कुरामा प्रदेश सरकारहरूसंग समन्वय कायम गरी सहकार्य गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ। तसर्थ, संघ र प्रदेशको साझा

4 द्रष्टव्य: उल्लिखित ५१ विगाहा जग्गाको हक हस्तान्तरण गरिएको विषयमा लोकबन्धु कन्दडवाले गिरीबन्धु टि स्टेट प्रा.लि. समेतका विरुद्ध यस अदालतमा 2064-WF-0014 को उत्प्रेषण परमादेशको रिट निवेदन दायर गरेको र यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०६५/७/७ गते सो रिट निवेदन खारेज भएको देखियो। यसका अतिरिक्त, तेश्रो पक्षको नाममा हस्तान्तरण भईसकेको उक्त जग्गा प्राप्ति (जफत) को लागि अहिले विवादित प्रश्न समेत नरहेको हुँदा सो ५१ विगाहा जग्गा जफत तर्फ अहिले केही बोलीरहन परेन। त्यसैले हदबन्दी प्रयोजनका लागिसम्म जग्गाको कूल क्षेत्रफल कायम गर्ने सन्दर्भमा उक्त ५१ विगाहा जग्गा समेत गणना गर्नु भनी परमादेश जारी गरिएको।

मिति

अधिकारको विषयमा कुनै नीति वा कानून निर्माण गर्दा समन्वय कायम गर्ने गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी गरिएको छ। अरु तपसिल बमोजिम गर्नुः

तपसिलः

१. यो आदेशको प्रतिलिपि सहित प्रत्यर्थीहरूको जानकारी तथा आदेश कार्यान्वयनका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा लेखी पठाई दिनू।
२. निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषण तथा परमादेश समेतका रिट आदेश जारी हुने ठहरेकोले सर्वोच्च अदालत (संवैधानिक इजलास सञ्चालन) नियमावली, २०७२ को नियम १५(३) बमोजिम निवेदकहरूले राखेको धरौटी रकम फिर्ता पाउने हुँदा सबै निवेदकहरूले राखेको धरौट रकम फिर्ता दिनू भनी यस अदालतको लेखा शाखामा जानकारी दिनू।
३. प्रस्तुत आदेश यस अदालतको विद्युतीय प्रणालीमा प्रविष्ट गरी, रिट निवेदन दायरीको लगत कट्टा गरी, मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनू।

मिति

(ईच्चर प्रसाद खतिवडा)
न्यायाधीश

उक्त रायमा हामीहरु सहमत छौः

(सुजालता माईमा)
न्यायाधीश

(सुनिता प्रधान मल्ल)
न्यायाधीश

(प्रकाशमान सिंह राउत)
न्यायाधीश

(विनायक प्रसाद श्रेष्ठ)
प्रधान न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : कमलकान्त जोशी

कम्प्युटर अपरेटर : हर्क माया राई

इति सम्वत् २०८० साल माघ २४ गते रोज ४ शुभम्।